

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Bœhm ἐκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1940

Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ DEWEY

Υ Π Ο

Ο Τ Ι Σ Λ Ε Ε

Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸ Vassar College
ἐν Poughkeepsie τῶν Ἰνωμ. Πολιτ. τῆς Ἀμερικῆς

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους)

II. Πραγματισμὸς καὶ ἐνέργεια.

Ἡ θέσις τὴν ὁποῖαν καταλαμβάνει ἡ προᾶξις, καὶ ἡ λειτουργία τὴν ὁποῖαν ἐπιτελεῖ αὕτη εἰς τὸν πραγματισμόν, δὲν ἦσαν ποτὲ σαφῶς καθωρισμένα, οὔτε ὅμως καὶ ἔγιναν σαφέστερα διὰ τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ Dewey. Παρ' ὅλον ὅτι διαρκῶς ἐτονίζετο ἡ προᾶξις, παρέμεινε πάντοτε, καὶ ἔξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ, κάποια ἀσάφεια καὶ ἀμφιβολία. Εἶνε ἡ προᾶξις μία εἰδικὴ περίπτωσις μεταφυσικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ εὑρεθοῦν κάπου ἄλλοῦ κατὰ τὴν γενικότητά των καὶ κατὰ τὴν πλέον χαρακτηριστικὴν αὐτῶν μορφήν, ἢ μήπως ἡ προᾶξις αὕτη καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἡ πηγὴ, ὅπου θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὰς βασικὰς μας κατηγορίας;

Πολλάκις ὁ Dewey ἀναζητεῖ τὰς μεταφυσικὰς κατηγορίας εἰς τὴν προᾶξιν. «Ἡ τελειωτικὴ βεβαιότης τοῦ γνησίως τυχαίου, τοῦ ἀβεβαίου καὶ ἐνδεχομένου γεγονότος, τῆς μὴ κανονικότητος καὶ ἀκαθοριστίας εἰς τὴν φύσιν εὑρίσκεται, κατὰ ταῦτα, εἰς τὸ ὅτι λαμβάνει χώραν ἡ διανόησις».

Ἡ βεβαιότης αὕτη δὲν συνίσταται εἰς μίαν λογικὴν ἀπόδειξιν ἢ πραγματικότης τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τυχαίου δὲν ἔπεται ἀπαγωγικῶς ἀπὸ λογικὰ δεδομένα. Ἡ βεβαιότης αὕτη ἔγκειται εἰς τὸν ἀ-λογικὸν χαρακτήρα ποὺ ἔχουν αἱ δυσκολίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκει διαρκῶς περιπεπλεγμένον. Αὐταὶ αὐταὶ αἱ σκληραὶ καὶ προσβλη-

ματικά καταστάσεις πού ἀντιμετωπίζει, καί εἰς τὰς ὁποίας εἶνε ὑποχρεωμένος κάπως νὰ ἀντιδράσῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ ἐπιζήσῃ, αὐταὶ περιέχουν τὴν τελειωτικὴν βεβαιότητα περὶ τοῦ τυχαίου. Ἄς λάβωμεν ἓνα ἄλλο παράδειγμα: Ἡ ἐνέργεια δὲν εἶνε μία συνέπεια τῆς ὑπάρξεως δεδομένων τῶν αἰσθήσεων, καί τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦν σημεῖα πραγματικοτήτων, πού τὰ προεκάλεσαν ἐκεῖνα μὲ τὸ νὰ ἐρεθίσουν τὸν ὄργανισμόν τοῦναντίον, τὸ τελευταῖον γεγονός, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀναχθῇ πλέον εἰς ἄλλο, εἶνε ὅτι ἐνεργοῦμεν, τὰ δὲ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶνε συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν ἢ συστατικὰ στοιχεῖα ταύτης, πού διακρίνομεν διὰ τῆς ἀναλύσεως, καὶ ὄχι στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατασκευάζεται ἡ ἐνέργεια, ἢ προγενέστερα γεγονότα ἐπὶ τῶν ὁποίων αὕτη νὰ βασίζεται. Ἴδου δύο σπουδαῖαι κατηγορίαι τῆς φιλοσοφίας, τὸ τυχαῖον καὶ τὸ δεδομένον τῶν αἰσθήσεων, πού εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον αὐτῶν τρόπον.

Ἐπὶ τὸ ἄλλο μέρος καὶ λόγοι διὰ νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς, ὅτι ἡ ἐνέργεια ἔχει καμμίαν ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν μεταφυσικὴν. Ἡ ἐνέργεια ἐξυπακούει ἐπιλογὴν, ἡ δ' ἐπιλογὴ γίνεται χάριν τοῦ καλλιτέρου ἐκ τῶν δυνατῶν λύσεων κατευθύνεται πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν κάποιου σκοποῦ καὶ πρὸς τὴν πραγματοποίησιν ἀξίας. Σκοπὸν ὅμως καὶ ἀξίαν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ὀλόκληρον τὴν φύσιν, καθόσον ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παρουσίας εἰδικῶν ὀργανικῶν συνθηκῶν. Ἡ ὑπαρξίς μόνη δὲν ἐξυπακούει καὶ ἀξίαν, καὶ οὕτω εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, διὰ νὰ εὐρωμεν τὸν δρόμον πρὸς τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὄντος, νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν μελέτην τῆς ὑπάρξεως, δηλαδὴ πρὸς τὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ἠθικὴ εἶνε εἰδικαὶ περιπτώσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, χωρὶς αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς νὰ εἶνε συστατικαὶ τῆς φύσεως. Τὸ πρακτικὸν εἶνε εἰδικὴ περίπτωσις τοῦ θεωρητικοῦ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι διὰ νὰ κατανοήσωμεν αὐτὸ εἶνε ἀνάγκη νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν θεωρητικὴν ἐπιστήμην· αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἐξήγησιν. Τὴν καλλιτέραν κατανόησιν καὶ περιγραφὴν τῆς ἐνεργείας μᾶς τὴν παρέχουν ἐπιστήμαί ὅπως ἡ βιολογία, ἡ φυσιολογία, ἡ ψυχολογία καὶ ἡ κοινωνιολογία, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦν τὰ ἀποκτήματα τῆς φυ-

σικῆς καὶ τῆς χημείας. "Ἄς ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμά μας: εἶνε βεβαίως δυνατόν νὰ ἔχω ἀνάγκην ἀπὸ ξύλου διὰ τὴν φωτιάν· θὰ ἦτο ὅμως παράλογον νὰ δώσω τὸν ὄρισμόν τοῦ ξύλου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στιγμιαίας μου αὐτῆς ἀνάγκης. Ἐὰν θέλω νὰ κατανοήσω τὴν φύσιν τοῦ ξύλου, θὰ καταφύγω εἰς τὸν ἐπιστήμονα, ὁ ὁποῖος θὰ μοῦ εἰπῆ, ἐὰν τὸ ἐπιθυμῶ, τί εἶνε τὸ ξύλον ὡς φυσικὸν ἀντικείμενον ἐντελῶς ἀσχέτως πρὸς τὰς ἀνάγκας μου, καὶ θὰ μὲ βοηθήσει νὰ ἐκλέξω τὸ εἶδος τοῦ ξύλου ποῦ θὰ εἶνε καταλληλότερον διὰ τὸν σκοπὸν μου, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶνε οὗτος. Ἡ ἐπιστήμη παρέχει τὰ ἀπαραίτητα ὄργανα διὰ οἵανδήποτε λελογισμένην ἐνέργειαν, ἀρκεῖ νὰ θέλωμεν νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν· τὰ ὄργανα ὅμως αὐτὰ ὑπάρχουν ἐδῶ ἀνεξαρτήτως τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἐπιστήμη, ὡς σκοπὸς καθ' ἑαυτήν, παρέχει γνῶσιν τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν δυνάμει ἐφαρμογῆν εἰς τὰ προβλήματα τῆς πράξεως, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποτελῇ καθ' ἑαυτήν τὴν ἐφαρμογῆν ταύτην.

Εἶνε ὅμως ἡ ἐπιστήμη σκοπὸς καθ' ἑαυτήν; Μὲ ἄλλας λέξεις, εἶνε πράγματι ἐπιστήμη, ἢ εἶνε Τέχνη; ¹⁾ Αὐτὸ εἶνε τὸ ζήτημα, ποῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν βάσιν τοῦ προβλήματος περὶ τῆς φύσεως τοῦ πρακτικοῦ. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶνε Τέχνη ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία διαφορὰ ἀπὸ ἀπόψεως λογικῆς ἀρχῆς μεταξὺ τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν μεθόδων τῆς τεχνολογίας

1) Ἡ τέχνη ἢ παραγωγή ἀποτελεῖ μόνον τὸν ἓνα κλάδον τῆς πράξεως· ὁ ἄλλος κλάδος εἶνε ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια. Ἡ φιλοσοφία ὅταν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἠθικὴν κατὰ τὴν εὐρείαν αὐτῆς σημασίαν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς περιλαμβάνουσα καὶ τὰ δύο, καθότι ἡ Τέχνη εἶνε ἓνα ὄργανον πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐνέργειαν. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ προϋποθέτουν ἓνα μερικὸν χωρισμόν τῶν μέσων καὶ σκοπῶν. Τοιαύτη φαίνεται νὰ εἶνε ἡ ἀποψις τοῦ πραγματισμοῦ· ὅταν δὲ γίνεται σύγκρισις μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ, θὰ ἀναφερθῶμεθα εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο εἴτε ὡς εἰς Τέχνην εἴτε ὡς εἰς ἠθικὴν, ἀφοῦ αἱ διακρίσεις αὗται δὲν ἔχουν σπουδαιότητα διὰ τὸ θέμα μας. Τὸ κοινὸν τέρμα τῆς σκοπίμου ἐνεργείας, τόσον τῆς θεωρητικῆς ὡσον καὶ τῆς πρακτικῆς, εἶνε ἡ καλαισθητικὴ βίωσις εἰς τὴν ὁποίαν διακρίσεις ὅποιαί εἶνε αἱ διακρίσεις εἰς μέσα καὶ σκοπούς, εἰς ὄρισμένον καὶ γνωστὸν, εἰς δεδομένα καὶ συμπεράσματα, ἔχουν ἤδη ὑπερνικηθῆ. Ποτὲ δὲν φθάνει κανεὶς εἰς τὸ τέρμα, εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ προσεγγίσῃ κανεὶς εἰς αὐτὸ εἰς ὁποιαδήποτε σφαῖραν τῆς ἐσωτερικῆς πείρας.

(ἐφηρμοσμένης ἐπιστήμης). Ὑπάρχει βεβαίως καὶ μία ὠρισμένη ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀληθὲς διὰ τὸν πραγματιστὴν· διότι καὶ ἡ γνῶσις αὕτη καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἓνα εἶδος ἐνεργείας, ἡ δὲ ἐνεργεῖα ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα διὰ τὰς μεθόδους τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσον καὶ τῆς τεχνικῆς αὐτῶν ἐφαρμογῆς. Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν εἶνε καὶ πολὺ διαφωτιστικὸν τὸ νὰ περιλάβῃ κανεὶς ἀδιακρίτως ὁλόκληρον τὴν ἀνθρώπινην πείραν ὑπὸ τὸν μοναδικὸν τίτλον τῆς ἐνεργείας. Βεβαίως εἶνε δυνατὸν νὰ εἴπωμεν, εἰάν θέλωμεν, ὅτι ἐπιστήμη καὶ τεχνολογία, ἡ ὁποία δὲν εἶνε παρὰ ἓνα εἶδος Τέχνης, ἀποτελοῦν δύο εἴδη ἐνεργείας. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ἔχομεν σημειώσει τὴν διαφορὰν μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐνεργείας. Τὸ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὅμως τὸν ὄρον ἐνεργεῖα ὑπὸ τὴν τόσο εὐρεῖαν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἐξυπακούει ἡ χρῆσις αὕτη, χωρὶς νὰ προσθέσωμεν καὶ μίαν ἐπιμεμελημένην ἀνάλυσιν τῶν διαφορῶν μεταξὺ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν τόσην πολλὴν σημασίαν ἀπὸ τοῦ ὄρου τούτου, ὥστε νὰ χάσῃ οὗτος τὴν χρησιμότητά του. Μετατρέπεται τότε οὗτος εἰς τόσο εὐρεῖαν κατηγορίαν ὥστε, ὅπως καὶ ἡ πείρα, νὰ δηλώνῃ μᾶλλον μίαν φιλοσοφικὴν μέθοδον παρὰ ἓνα ἰδιαίτερον θέμα. Ἡ ἔννοια ὅμως τῆς ἐνεργείας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελῇ τὴν πρωταρχικὴν κατηγορίαν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν βάσιν τῆς ἐμφάσεως πού τίθεται ἐπὶ τῶν συνεπειῶν, καὶ πού συνιστᾷ τὴν ἀληθῆ μέθοδον τοῦ πραγματισμοῦ, δὲν θὰ ἔπρεπε δὲ νὰ ἀποδίδεται εἰς αὐτὴν ἀπλῶς μεθοδολογικὴ σπουδαιότης καὶ σημασία. Αἱ παλαιαὶ διαφοραὶ τὰς ὁποίας διέκρινεν ὁ κοινὸς νοῦς μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ Τέχνης, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀναφανοῦν ἐκ νέου, εἰάν ἡ διάκρισις μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ πρόκειται νὰ καταστῇ καρποφόρος. Ἐν ἑναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἔχομεν δημιουργήσει ἀπλῶς σύγχυσιν ἀντὶ νὰ ἐπιτελέσωμεν πρόοδον. Ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης ἴσως νὰ κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς ὄργανου, εἰς τὰς χρήσεις εἰς τὰς ὁποίας ὑποβάλλεται διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅμως τοῦτο, δὲν σημαίνει καὶ νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ἡ ἀξία εἶνε συστατικὴ τῆς φύσεως τῆς ἐπιστήμης. Ἡ φύσις τῆς ἐπιστήμης εἶνε νὰ περιγράφῃ, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸν αἰτιώδη μηχανισμόν τῆς φύσεως. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶνε

Τέχνη σημαίνει νὰ τὴν περιγράψωμεν ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἠθικὰς καὶ καλαισθητικὰς λειτουργίας, τὰς ὁποίας ἐνδέχεται καί, ἀναμφιβόλως, ὀφείλει νὰ προσλάβῃ· τὸ νὰ ταυτίσωμεν ὅμως τὴν φύσιν αὐτῆς πρὸς τὰς λειτουργίας ταύτας θὰ ἐσήμαινε νὰ τὴν παρεξηγήσωμεν. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν εἶνε ἀνάγκη νὰ εὗρισκεται κάτι ποῦ λέγεται ἐπιστήμη, διὰ νὰ ἐκτελεθῇ τὰς λειτουργίας, καὶ τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο ἀληθὲς καὶ ἐὰν ἀκόμη ὁ ὑψιστος σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν ἦτο παρὰ ἡ ἀναζήτησις τῆς γνώσεως χάριν αὐτῆς τῆς ἰδίας.

Ἐπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐπιστήμη καὶ Τέχνη ταυτίζονται ὁ πραγματιστὴς δυνατόν νὰ προβάλλῃ δύο ἐπιχειρήματα. Κατὰ πρῶτον λόγον εἶνε δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι ὁλόκληρος ὁ διαλογισμὸς εἶνε μία Τέχνη, ἡ ὁποία ἐμφανίζει τὴν δημιουργικὴν φύσιν τῆς Τέχνης καθὼς καὶ τὴν σύνδεσιν λημμάτων καὶ συμπερασμάτων, μέσων καὶ σκοπῶν, τὰ ὁποῖα εἶνε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καλαισθητικῆς ἀξίας, καθὼς καὶ κάθε ἄλλης ἀξίας. Δεύτερον, αἱ διάφοροι ὀντότητες τῆς ἐπιστήμης, ὁποῖαι εἶνε τὰ ἠλεκτρόνια, δὲν ἀποτελοῦν ἀτομικὰς ὑπάρξεις, ποῦ νὰ συναγωνίζονται τὰ μικροσκοπικὰ πράγματα τῆς ἀμέσου πείρας μας, ἀλλὰ ἀφηρ. ἐννοίας. Ἐὰν θεωρήσωμεν ὡς δεδομένον, ὅτι μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ ὀμιλῶμεν μὲ κάποιον νόημα περὶ τῆς «ἐπιστήμης» ὡς ὅλου, ἔπεται ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπιστήμη, ὡς σκοπὸς καὶ ἑαυτήν, ἀποτελεῖ τὴν ἔρευναν μιᾶς εἰδικῆς κλάσεως ἀντικειμένων, θὰ εἶνε αὕτη τότε ἡ καθαρῶς τυπική, μία ἔρευνα δηλ. ἀφηρ. ἐννοιῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, ἢ ἄλλως θὰ πρέπει νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ τοῦ μικροσκοπικοῦ ἐπιπέδου. Καὶ ὁποιοῦνδήποτε τρόπον καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο δίλημμα, θὰ εὐρεθῶμεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ οὕτω εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πρώτην λύσιν, ὅτι τουτέστιν αἱ ἐννοιαὶ χρησιμεύουν ὡς ὄργανα, ἢ δὲ οὐσία τῆς ἐπιστήμης ἔγκειται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς. Ἡ συνταύτισις αὕτη θὰ εἶχεν ὡς συνεπείαν νὰ θέσῃ τὸ πρακτικὸν πρὸ τοῦ θεωρητικοῦ, καὶ νὰ μετατρέψῃ τὸ τελευταῖον εἰς εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ πρώτου, διότι εἶνε γενικῶς παραδεδεγμένον ὅτι ἡ Τέχνη εἶνε πρακτική.

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς διακρίσεως αὐτῶν εἶνε τοῦλάχιστον ἐξ ἴσου ἰσχυρά. Πρῶτον ἡ φιλοσοφία, καὶ ἂν τίθεσιν πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀποτελεῖ τὴν κριτικὴν τῶν ἀξιῶν, καὶ

τοῦτο ὄχι γενικῶς καὶ ἀφηρημένως ἀλλὰ λόγῳ ἀμέσου πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος. Εἶνε ἠθικὴ, ἀλλ' ὑπὸ τόσον εὐρείαν σημασίαν ὥστε μόλις νὰ δύναται νὰ διακριθῆ ἀπὸ τὴν Τέχνην. Θὰ ἐνεφανίζετο οὕτω ἡ φιλοσοφία ὡς βασίλισσα τῶν Τεχνῶν καὶ ὄχι τῶν ἐπιστημῶν· καθ' ὅσον ἀσφαλῶς ἡ Τέχνη ἀποτελεῖ κριτικὴν τῶν ἀξιῶν, καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς, ὅπως καὶ ὁ τῆς φιλοσοφίας, εἶνε νὰ ἐπαυξήσῃ τὸ ὀλικὸν ποσὸν τῶν ἀξιῶν εἰς τὸν κόσμον. Ὡς Τέχνη ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποτελεῖ μορφὴν γνώσεως ἀνωτέραν ἀπὸ τὴν τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία νὰ μᾶς παρέχῃ μίαν μοναδικὴν θέαν ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς πραγματικότητος. Ὁ φιλόσοφος, εἰάν τὸ ἔργον του πρόκειται νὰ ἔχῃ κάποιαν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἔχει ἀνάγκην γνώσεως, καὶ διὰ νὰ ἀποκτήσῃ αὐτήν, πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς ἰδίας μεθόδους ὅπως καὶ ὁ ἐπιστήμων, καὶ νὰ ἐργάζεται πειραματικῶς καὶ κριτικῶς. Ἐπὶ πλέον, ἡ γενικὴ ἀναζήτησις τῆς ἀξίας ἀπαιτεῖ ἐξ ἴσου γενικὰ μέσα διὰ τοὺς σκοπούς της. Οἱ μηχανισμοὶ τῆς φύσεως εἶνε μέσα, ὁ δὲ φιλόσοφος θὰ ἔχει ἀνάγκην μιᾶς γενικῆς ἰδέας τῶν τρόπων τοῦ ἐργάζεσθαι τῆς φύσεως, μιᾶς περιεκτικῆς ἀπόψεως τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ ἐπιδιώξῃ ἐπιτυχῶς τοὺς σκοπούς του. Ἡ ἐπιστήμη ἐρευνᾷ τὴν ὑπαρξιν, εἰάν δὲ ὁ φιλόσοφος ἐπιθυμεῖ νὰ κατανοήσῃ τὴν ὑπαρξιν ταύτην, ὅπως βεβαίως πρέπει νὰ τὸ πράξῃ, θὰ ἦτο παράλογον εἶναι οὗτος ἠγνόει ὅ,τι ἔχει νὰ τοῦ εἰπῆ ἡ ἐπιστήμη. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ὑπαρξιν, ἡ Τέχνη δὲ καὶ ἡ φιλοσοφία διὰ τὴν ἀξίαν, διὰ τοῦτο καὶ ὁ φιλόσοφος ἐξαρτᾶται τόσον πολὺ ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ κόσμου ὅπως ἔχει οὗτος.

Κατὰ δεύτερον λόγον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀρνηθῶμεν, ἢ νὰ συγκαλύψωμεν, ὅτι κατὰ τελευταῖον τινὰ λόγον ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν προηγηθεῖσαν ὑπαρξιν, ἐνῶ ἡ Τέχνη μὲ τὴν ἐνδεχομένην τοιαύτην, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶνε ἡ γνῶσις τῶν ὄρων καὶ συνθηκῶν, ἡ δὲ Τέχνη εἶνε γνῶσις τῶν συνεπειῶν. Δὲν ὑπάρχει ἄραγε τόπος διὰ προηγηθεῖσαν ὑπαρξιν εἰς μίαν φιλοσοφίαν ἡ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὸ νὰ θέτῃ τὴν ἔμφρασιν ἐπὶ τῶν συνεπειῶν; Βεβαίως ὑπάρχει· ὁ πραγματισμὸς εἶνε φυσιοκρατισμὸς, ἡ δὲ φύσις ὑπάρχει διὰ τὸν φυσιοκράτην ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν αὕτη γινώσκειται. Ἐδῶ ἐγγίζομεν εἰς ἐπιστημολογικὰς ἀμφισβητήσεις, δὲν θὰ περιπλακῶμεν ὁμῶς εἰς αὐτὰς εἰάν καταβάλωμεν

ὀλίγην προσοχήν. Ἡ γνώσις, κατ' οὐσίαν, πάντοτε περιλαμβάνει συνεπειάς, ποτὲ ὅμως δὲν συνίσταται καθ' ὅλοκληρίαν εἰς τὰς συνεπείας αὐτάς, καθόσον πάντοτε, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἀνσφύρεται εἰς ἓνα ὑπάρχον φυσικὸν γεγονός. Ὅποιαδήποτε ἄλλη θεωρία θὰ ἠγγόει τὴν διάκρισιν μεταξὺ γεγονότος καὶ φαντασίας, ὁ δὲ πραγματισμὸς εὐρίσκειται πάρα πολὺ πλησίον εἰς τὰς πραγματικότητας ἢ ὥστε νὰ πράξη τοιοῦτον τι.

Ἡ ἀναφορὰ τῆς γνώσεως πρὸς ἓνα ὑπάρχον φυσικὸν γεγονός εἶνε προσαρμογή, συμφωνία· τὸ γινώσκειν ὅμως δὲν εἶνε ποτὲ ἀπλῶς μία παθητικὴ συμφωνία ἢ ἀντιγραφή. Αἱ συνέπειαι μίας ὁρισμένης ἰδέας ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν εἶνε σύμφωνοι ἢ δὲν προσαρμόζονται πρὸς τὰ γεγονότα, ἢ δὲ χρησιμοποίησις αὐτῶν ἄγει εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ γεγονός. Πολλάκις ὅμως ἢ συμφωνία αὕτη τῶν ἰδεῶν πρὸς τὰ γεγονότα ὑπάρχει πράγματι· δσάκις δὲ ὑπάρχει, πάντοτε προχωρεῖ περισσότερο, καθόσον ἢ γνώσις εἶνε ἀμοιβαία ἐνέργεια, ἐνῶ ἢ συμφωνία δὲν εἶνε παρὰ σχέσις στατική. Θὰ εἶνε μάλιστα δυνατὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἢ συμφωνία εἶνε τὸ στατικὸν καὶ ἢ λειτουργία τὸ δυναμικὸν στοιχεῖον τῆς γνώσεως, καὶ ὅτι τὸ πρῶτον μόνον διὰ τοῦ δευτέρου εἶνε δυνατὸν νὰ ἀνακαλυφθῇ. Ἡ συμφωνία προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἰδέαι εἶνε τι τὸ διατεταγμένον, τὸ ὀργανωμένον, ἐὰν δὲ εἶνε ἀληθεῖς θὰ πρέπει αἱ διατάξεις αὐτῶν νὰ εἶνε συνέπειαι τῶν διατάξεων τῆς φύσεως ἢ νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ συναχθοῦν δι' ἀφαιρέσεως ἐξ αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἰδέαι ἐπίσης ἔχουν συνεπείας: μεταβάλλουν τόσον τὸν γινώσκοντα ὅσον καὶ τὸ γινωσκόμενον διὰ μέσου τῆς ἀμοιβαίας ἐπενεργείας πού λέγεται γνώσις. Ὁ γινώσκων ἐνεργεῖ τώρα μὲ περισσότερο νοῦν παρὰ ὅταν ἦτο ἀμαθής, τὸ δὲ λελογισμένον τῆς ἐνεργείας του βασίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν φύσιν, κατὰ τὴν παροῦσαν αὐτῆς πραγματοποίησιν, καὶ περισσότερο μάλιστα ἀκόμη κατὰ τὴν δυναμικότητά της. Τὸ γινωσκόμενον ἀντικείμενον ἔχει μέσα του δυναμικότητας, αἱ ὁποῖαι θὰ πραγματοποιηθοῦν μόνον διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ διὰ τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν παροῦσαν πραγματοποίησιν του. Συγχρόνως δὲ, ἀνεξαρτήτως τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς Τέχνης, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ γινώσκειν ἀποτελεῖ πραγματοποίησιν μερικῶν ἐκ τῶν προηγουμένων δυνατοτήτων τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως, ἀφοῦ προσδί-

δει νόημα, τὸ δὲ νόημα ἐνυπάρχει εἰς τὴν φύσιν ὡς δυναμικότητα. Καὶ ἐδῶ ἐπίσης, διὰ τὸ εἶνε ἀληθὲς τὸ προστιθέμενον νόημα, εἶνε ἀνάγκη νὰ βασίζεται ἐπάνω εἰς μίαν προηγουμένην προσαρμογὴν τῆς ὀργανώσεως. Παντοῦ εἰς τὴν γνῶσιν προσαρμογὴ καὶ ἐπιτυχῆς λειτουργία συμβαδίζουν. Ἡ πρότασις ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν πρακτικὸν σημαίνει ἀπλῶς, ὅτι δὲν τοῦ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνακαλύψῃ μίαν προηγηθεῖσαν ὑπαρξίν χωρὶς νὰ προχωρήσῃ πέραν αὐτῆς· αὐτὸ καὶ τίποτε περισσότερον. Αὐτὸ πρέπει νὰ εἴπῃ ὁ πραγματισμὸς, ἐὰν ἐπιστήμη καὶ Τέχνη εἶνε διακεκριμένα.

Ἡ ἐξήγησις τῆς φαινομενικῆς συγχύσεως μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ Τέχνης ἐγκείται εἰς τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν τοῦ πραγματισμοῦ. Εἰς τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ γνῶσις ἀφορᾷ τὸ γενικὸν ἢ τὸ ἀτομικόν, τὸ καθ' ἕκαστον, ὁ πραγματισμὸς δίδει μίαν γενικὴν ἀπάντησιν, ὅτι πᾶσα γνῶσις εἶνε γνῶσις τοῦ καθ' ἕκαστον, ἀφοῦ ἡ διανόησις δὲν εἶνε παρὰ ἢ προσπάθεια νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς προβληματικὰς καταστάσεις, μία προβληματικὴ δὲ κατάστασις εἶνε πάντοτε ἀτομικὴ, καθ' ἕκαστον. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ τὴν μεγαλειτέραν διαφορὰν μεταξὺ τῆς λογικῆς τοῦ πραγματισμοῦ καὶ τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους (ἢ καὶ πάσης στενῶς τυπικῆς τοιαύτης). Τὰ ἀληθῆ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως δὲν εἶνε αἱ γενικαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι δὲν χρησιμεύουν παρὰ ὡς ὄργανα, ἀλλὰ τὰ πράγματα καὶ τὰ συμβεβηκότα. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ γενικοὺς νόμους οἱ δὲ νόμοι ἔχουν παγκόσμιον κῦρος. Ἐνεκα τούτου ἀκριβῶς δυνατόν νὰ φαίνεται, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἀφορᾷ πάλιν τὸ γενικόν, τὴν μορφήν καὶ τὴν ὀργάνωσιν καὶ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπιστήμη μᾶς παρέχει τὸ ὑπόδειγμα τῆς γνώσεως, τότε τὸ καθ' ἕκαστον δὲν εἶνε δεκτικὸν γνώσεως καὶ ἀποτελεῖ ἀντικείμενον μόνον τῆς Τέχνης, ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶνε, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ τοὺς νόμους τῆς διὰ τοῦ πειραματισμοῦ, καὶ τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης ἐπίσης ἔχει νὰ κάμῃ πάντοτε μὲ καθ' ἕκαστον καταστάσεις· δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τοῦ λόγου τούτου ὅτι εἶνε καὶ καλλιτέχνης. Ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ τὰ γενικῶς ἰσχύοντα, ἂν καὶ διὰ τὸ ἐπιτύχῃ τοῦτο, χρησιμοποιοῦ μίαν τέχνην τῆς ἐρεῦνης· ἐνῶ ἡ Τέχνη, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς εἰδικῆς αὐτῆς μορφῆς, τῆς τεχνολογίας, ἐφαρμόζει τὴν γνῶσιν ταύτην ἐπὶ τῶν καθ'

ἕκαστον περιπτώσεων. Εἰς τὴν ἐπιστήμην ἢ ἐνέργεια ὑπάρχει χάριν τῆς γνώσεως, ἐνῶ εἰς τὴν Τέχνην, ἢ γνῶσις ὑπάρχει χάριν τῆς ἐνεργείας. Εἶνε ἔκτος πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἡ ἐπιστήμη περιέχει καὶ Τέχνην, καὶ ἡ Τέχνη περιλαμβάνει καὶ ἐπιστήμην. Ἡ ἐπιστήμη, ὡς ἐνέργεια καθ' ἑαυτήν, ἔχει καλαισθητικὴν ἀξίαν, ἡ δὲ ἀσκησις αὐτῆς ἀπαιτεῖ νὰ εἶνε κανεὶς προικισμένος μὲ τὴν δημιουργικὴν, καλλιτεχνικὴν φαντασίαν. Ὁ καλλιτέχνης, ἀφ' ἑτέρου, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχη γνώσεις ἐπιστημονικὰς, καὶ ὅσον περισσοτέρας τόσο τὸ καλλίτερον. Ὁ συνυφασμὸς ὅμως αὐτῶν, διότι πάντως ὑπάρχει συνυφασμὸς, μεταξὺ ὧν τῶν μορφῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, δὲν καταστρέφει τὰς διαφοράς.

Ἐν συνόψει λέγομεν ὅτι Τέχνη καὶ ἐπιστήμη ἔχουν στενὴν μεταξὺ τῶν συγγένειαν : καθόσον, καίτοι ἢ μίαν ἀσχολεῖται πρωτίστως μὲ τὴν ἀξίαν καὶ ἡ ἄλλη μὲ τὰ ὄντα, ὅμως καὶ ἡ Τέχνη ἀσχολεῖται ὁμοίως καὶ μὲ τὰ ὄντα, ἀφοῦ αἱ ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν χώραν φυσικῶς, ἀποτελοῦν ἓνα τομέα τοῦ ὄντος, καὶ ἡ ἐπιστήμη πάλιν ἐμφανίζει καὶ αὕτη πολλὰ ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Τέχνης—παραδ. χάριν: ἀφοῦ εἶνε κἀτι ποῦ ἐπιδιώκει ὁ ἀνθρώπος, βασίζεται ἐπὶ τῆς προτιμήσεως, καὶ οὕτω ἀποτελεῖ ἐπιδίωξιν ἀξίας. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς ὑπερκαλύψεις τὰ δύο αὐτὰ διαφέρουν κατὰ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Ἐὰν ὄντοτες τῆς φυσικῆς ὁποῖαι εἶνε τὸ ἄτομον, τὸ ἠλεκτρόνιον καὶ αἱ φωτειναὶ κυμάνσεις, δὲν εἶνε ὄντα ποῦ νὰ ἔχουν χωριστὴν ἀτομικότητα, αἱ κατὰ σχέσιν διατάξεις αὐτῶν, τὰς ὁποίας περιγράφει ἡ φυσικὴ, ἀποτελοῦν ἐν πάσῃ περιπτώσει πραγματικὰς ὄντοτητας εἰς τὴν φύσιν, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία εἶνε ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ποιοτήτων. Τοιοῦτοτρόπως θὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶνε ἡ ἀνακάλυψις τῶν προηγηθέντων ὄρων καὶ συνθηκῶν. Ἡ Τέχνη, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προκαλέσῃ καὶ ἄλλας ἀκόμη συνεπείας, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μεταβάλλῃ τὴν φύσιν πρὸς μίαν ὠρισμένην κατεύθυνσιν: ὁ σκοπὸς τῆς εἶνε ἡ πραγματοποίησις συνεπειῶν. Ἐὰν ὁ πραγματισμὸς ἤρνεϊτο τὸ τοιοῦτον, δὲν θὰ ἦτο συνεπὴς πρὸς τὴν διάκρισιν ποῦ κἀμνει μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ ἀξίας. Ὑπάρχει σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Τέχνης, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑτέρου.

Διὰ τὴν κατανόησιν ὅμως σαφέστερον τὴν σχέσιν μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως, θὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὸν πραγματισμὸν ἀπὸ μίας κάπως πλέον συστηματικῆς ἀπόψεως. Τέσσαρες εἶνε οἱ κύριοι τύποι δηλωτικοὶ τῆς σχέσεως, οἱ ὅποιοι καταλαμβάνουν ἰδιαιτέραν θέσιν: αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα, ὄροι καὶ συνέπειαι, λήμματα καὶ συμπεράσματα, μέσα καὶ σκοποί. Οἱ τρόποι οὗτοι χαρακτηρίζουν οἱ μὲν τὴν φυσικὴν ὑπαρξιν, τῆς ὁποίας τὰ μέρη συνδέονται διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς αἰτιότητος, οἱ δὲ τὴν ἀξίαν, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα σύστημα σχέσεων τοῦ τύπου μέσον—σκοπός. Οἱ λοιποὶ ἐμφανίζουσιν ἰδιαζούσας εἰς αὐτοὺς ἰδιότητας, προέρχονται ὅμως οὐχ ἥττον, ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐφ' ὅσον τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς ἀναφορᾶς εἶνε τὸ ὄν καὶ ἡ ἀξία. Ὁ ὄρος «τέλος» ἔχει δύο κυρίας σημασίας: τέλος εἶνε ἢ τὸ πέρας μιᾶς διαδικασίας εἰς τὴν φύσιν ἢ ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐξέλεξε κανεὶς ἐσκεμμένως. Ἐὰν ἡ ἐπιστήμη εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν Τέχνην, τότε ἀσχολεῖται μὲ τὸ «τέλος» κατὰ τὴν δευτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, ἐὰν ὄχι τότε ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ τὴν προσπάθειαν νὰ διατυπώσῃ γενικῶς ὑπὸ μορφήν ὄρων καὶ συνεπειῶν τὰς εἰδικὰς σχέσεις αἰτιότητος ἢ ἀλληλουχίας ποὺ εὐρίσκονται εἰς τὴν φύσιν, καὶ οὕτω νὰ διαγράψῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος ὑπὸ τὴν πρώτην σημασίαν. Εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν περίπτωσιν δὲν ἐνδιαφέρεται καθόλου διὰ τὰ μέσα καὶ τοὺς σκοποὺς ἐκτὸς μόνον ὑπὸ τὴν παρεμπύπτουσαν ἐννοιαν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἓνα σκοπὸν ὃ ὁποῖος τυγχάνει προτιμήσεως, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν γεγονότων τῆς ἐπιστήμης θὰ εὐρίσκεται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὠρισμένοι ὄργανισμοὶ πράγματι προτιμοῦν ὠρισμένους σκοποὺς (τέλος).

Ἄς ἐρευνήσωμεν προσεκτικώτερον τὰς διαφόρους αὐτὰς σχέσεις. Ἐν συνόψει μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ δώσωμεν τοὺς ἐξῆς ὀρισμούς: τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε μία ποιότης ποὺ ἔχει σχέσιν πρὸς κάτι, ἡ συνέπεια εἶνε ἓνα προβλεφθὲν ἀποτέλεσμα, τὸ συμπέρασμα εἶνε μία συνέπεια ποὺ ἐπηλήθευσεν τυπικῶς, καὶ ὁ σκοπός εἶνε μία συνέπεια ἢ ἓνα πῶρισμα ποὺ ἔτυχε προτιμήσεως. Ἡ ὑπαρξὶς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα σύνολον συμβεβηκότων, τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὰ μὲν τὰ δὲ κατὰ τάξιν ἀλληλουχίας· ἡ τάξις αὕτη εἶνε ἡ αἰτιώδης τάξις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ προηγούμενον συμβεβηκὸς εἶνε αἰτία τοῦ ἐπομένου. Ἡ φύσις δὲν ἀποτελεῖ μίαν σκηνην ἐπὶ τῆς ὁποίας συγκρούονται αἱ διάφοροι ἀκατα-

γώνιστοι δυνάμεις· ἀποτελεῖ μᾶλλον μίαν ἱστορίαν ἐνώσεων καὶ συνδέσεων· τοῦτο καὶ τοῦτο καὶ τοῦτο. Ἡ πρώτη ἀπὸ δύο ἀκραίας ιδιότητος εἶνε δυνατόν νὰ ἀποκληθῇ αἰτία, ἡ δευτέρα ἀποτελεσμα· ἡ σχέση ὅμως τῆς αἰτιότητος εἶνε ἡ φυσικὴ διαδικασία τῆς μεταβολῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν, καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν αἱ φυσικαὶ ιδιότητες εἶνε πάντοτε ἀποτελέσματα, ἐνῶ τὰ συμβεβηκότα τῶν ὁποίων αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν τελείωσιν, ἀποτελοῦν τὰς αἰτίας αὐτῶν· ἀλλὰ τὸ νὰ εἴπωμεν τοῦτο δὲν σημαίνει παρὰ νὰ διαπιστώσωμεν μίαν ἱστορικὴν τάξιν. Αἱ ποιότητες εἶνε στατικά, ἐνῶ ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀλλοίωσις εἶνε δυναμικὴ. Ἡ ἐπιστήμη ἐξάγει δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ἱστορίας ὑποδείγματα ὁργανώσεως, καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὰ νόμους· οἱ νόμοι οὗτοι περιγράφουν, κατὰ προτίμησιν ποσοτικῶς, σχέσεις καὶ συνθήκας, καὶ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν κατ' ἐπανάληψιν, καὶ τὰ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Τέλος, ἡ ἐπιτυχὴς ἐπιδίωξις τῆς ἀξίας ἀπαιτεῖ γνῶσιν τῶν μέσων, τῶν ὁποίων ἡ μόνη τὴν σήμερον ὑπάρχουσα ἀξιόπιστος πηγὴ εἶνε ἡ ἐπιστήμη· αἱ δὲ ἀξιολογοῦσαι ἐνεργεῖαι ἐφαρμόζουσι τοὺς νόμους τῆς ἐπιστήμης ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν σκοπῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ σειρά τῶν σχέσεων σχηματίζει ἓνα τόξον· ὑπαρξεις, ἀφαιρέσεις, ἐφαρμογή. Αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ σχέσεις εἶνε καὶ αἱ δύο εἰδικαί, καὶ χαρακτηρίζουσι μοναδικὰς, συγκεκριμένας καταστάσεις. Ἡ ἐπιστήμη εὗρισκομένη μεταξὺ τῶν δύο ἀκρῶν, εἶνε γενικὴ.

Κατὰ θεωρίαν, τὸ τόξον τοῦτο περιλαμβάνει καὶ λογικὰς καὶ μαθηματικὰς σχέσεις, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως αἱ τελευταῖα αὐταὶ ἔχουσι δευτερεύουσαν σημασίαν. Δυνατὸν νὰ ἀπετέλουν ἰσχυρὰ ὄργανα διὰ τὴν ἠθικὴν, ἐὰν ἐγνωρίζομεν νὰ κίμωμεν καλλιτέραν χρῆσιν αὐτῶν παρ' ὅ,τι κίμνομεν. Ὅπως ὅμως ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, ἀνεπύχθησαν αὐταὶ κυρίως ὡς σκοποὶ καθ' ἑαυτούς, καὶ κατόπιν κατέστησαν ὄργανα τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη κυρίως ὑπῆρξε τὸ πραγματικὸν ὄργανον, καὶ σήμερον εἶνε περισσότερον ἀκόμη τὸ ἠθελημένον ὄργανον τῆς ἠθικῆς. Τὸ τοιοῦτον ἔχει τὸν λόγον του· οἱ νόμοι τῆς ἐπιστήμης μᾶς ὑποδεικνύουσι διαφόρους δυνατοὺς τρόπους ἐνεργείας ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως, ἐνῶ οἱ τύποι τῆς λογικῆς διατυπώ-

νουν τοὺς δυνατοὺς τρόπους ἐνεργείας τῆς διανοήσεως διὰ συμβόλων. Οἱ τρόποι αὐτοὶ τῆς ἐνεργείας εὐρίσκουν τὴν πραγμάτωσίν των εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς λογικῆς. Τὰ συστήματα ὅμως τῆς λογικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν ἀποτελοῦν δευτέρου βαθμοῦ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τὴν φύσιν. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης δυνατόν νὰ τὰ παραδεχθῆ ἢ καὶ τὰ ἀπορρίψῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χρησιμότητος αὐτῶν, ἀλλὰ, καθ' ἑαυτὰ, ἔχουν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὰ κριτήρια τοῦ κύρους των. Τὸ θεωρητικὸν εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς κάθε οἰανδήποτε κατάστασιν, ἡ δὲ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικὰ εἶνε ἀναμφιβόλως θεωρητικὰ μαθήματα, ποὺ ἔχουν ἐξαχθῆ δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ὑπάρξεως, ἀναφέρονται ὅμως πάλιν κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς αὐτήν. Ἡ λογικὴ, ὅπως καὶ ἡ ἐπιστήμη, εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἄκρων: τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀξίας. Ὅπως καὶ ἡ ἐπιστήμη, εἶνε γενικὴ, εἶνε ὅμως περισσότερο γενικὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸν τελευταῖον λόγον τὸν ἔχει ἡ πράξις, ἡ ἐπιστήμη θὰ εἶνε σπουδαιότερα ἀπὸ τὴν λογικὴν, καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ σχέσεις θὰ καταλαμβάνουν πλέον ἐξέχουσαν θέσιν ἀπὸ τὰς λογικὰς σχέσεις· καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ ἀπολύτως γενικοῦ καὶ τοῦ καθ' ἕκαστον εἶνε παρὰ πολὺ μεγάλη, ὥστε νὰ τὴν ὑπερπηδήσῃ κανεὶς εὐκόλως· ἡ γνῶσις μίας περιορισμένης σφαίρας ὄντων, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ πεῖρα, εἶνε δυνατόν πολὺ εὐκολώτερον νὰ τύχῃ ἐφαρμογῆς ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν δυνατοτήτων τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει. Τόσον διὰ τὴν ἐπιστήμην ὅσον καὶ διὰ τὴν λογικὴν ἰσχύει ἡ ἀρχὴ ὅτι «ἅμα ὑπάρχει καὶ τι ὑπάρχει καὶ καὶ τι ἄλλο»· αἱ συνιῆται ὅμως τῆς ἐπιστήμης, καίτοι εἶνε μόνον πιθαναί, ἔχουν ὡς ἀντιστάθμισμα ὅτι εἶνε περισσότερο ἐντοπισμέναι· ἐὰν οἱ σκοποὶ μας εἶνε σχετικῶς ἄμεσοι, ἀνάγκη νὰ εἶνε τοῦτο καὶ τὰ μέσα μας. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον συχνὰ ὁ πραγματισμὸς ἀφήνει ἐντελῶς κατὰ μέρος τὰς λογικὰς σχέσεις καὶ διατηρεῖ τὴν φύσιν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἠθικὴν· εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν ἡ ἐπιστήμη χρησιμεύει ὡς μεσάζον μεταξὺ τῆς ἀρχικῆς, τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἠθικῆς.

Οἱ τέσσαρες τύποι τῶν σχέσεων ἀποτελοῦν μίαν ἱεραρχικὴν τάξιν; κατὰ τὴν ὁποίαν ἕνας ἕκαστος ἐξ αὐτῶν πραγματοποιεῖ καὶ πού εὐρίσκειτο μόνον δυνάμει εἰς τὸν προηγούμενον αὐτοῦ. Ἡ ἐπιστήμη

πραγματοποιεῖ νοήματα πού εὐρίσκοντο ἐν λανθανούσῃ καταστάσει εἰς τὴν φύσιν, ὡς λέγει ὁ πραγματισμός· ἀλλὰ μόνον ἐν λανθανούσῃ καταστάσει, διότι ἡ ἐπιστήμη προσδίδει εἰς τὰ συμβεβηκότα πρόσθετα νοήματα, τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκονται πράγματι εἰς τὴν φύσιν, ὅπως λαμβάνομεν ἀμέσως πεῖραν αὐτῆς, καίτοι ἡ φύσις περιέχει τὴν βάσιν δι' αὐτά. Εἰς τὴν φύσιν βλέπομεν ὅτι ὑπάρχει ὀργάνωσις, καὶ ὅμως ἡ φύσις εἶνε καθ' ἑκάστον· μὲ τὸ νὰ ἐξαγάγῃ δι' ἀφαιρέσεως τὴν ὀργάνωσιν, ἡ ἐπιστήμη ἀποκτιᾷ γενικότητα. Ὁμοίως καὶ ἡ λογικὴ παρέχει συστήματα, τὰ ὅποια ἔχουν ἐξαχθῆ δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ὑπάρξεως· καὶ ὅμως δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ τυπικὴ λογικὴ ὑπάρχει πραγματικῶς εἰς τὴν φύσιν, ἢ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐπιστήμην.

Τέλος, τὰ μέσα καὶ οἱ σκοποὶ πού ἐπροτιμήθησαν καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους ἔκεινα ὀδηγοῦν, εἶνε φυσικαὶ ὀντότητες καὶ σχέσεις, καὶ ὅμως ὁ σκοπός, τὸ τέλος, κατὰ τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν, διὰ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ εἶνε ἀνάγκη νὰ μεταβληθῆ εἰς σκοπὸν ἢ τέλος κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς διὰ μέσου τῆς προθέσεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Ἦ δυναμικότης, ἢ ὁποία πραγματοποιεῖται βαθμιαίως διὰ τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως, εἶνε ἐσωτερικότης. Ἦ συνέπεια εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα πού εὐρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς κάτι, ἢ δὲ ἐπιστήμη συμπλέκει μεταξύ των συμβεβηκότα καὶ ιδιότητας, αἱ ὅποια εἰς τὴν φύσιν εὐρίσκοντο μαζὶ ἐξωτερικῶς καὶ κατ' ἐπαφήν μόνον. Ἦ σχέσις μεταξύ λημμάτων καὶ συμπεράσματος εἶνε στενωτέρα ἀπὸ τὴν σχέσιν μεταξύ ὄρων καὶ συνεπέας, διότι ὁ τυπικὸς αὐτῆς χαρακτήρ τὴν ἀπαλλάττει ἀπὸ τὰ κατὰ σύμπτωσιν συμβαίνοντα εἰς τὴν φύσιν, τὰ ὅποια δι' αὐτὴν εἶνε ἐντελῶς ἐξωτερικὰ—ἐκτός, ἐννοεῖται, ὁσάκις ἡ σειρὰ τῶν σκέψεων τοῦ ἀσχολουμένου μὲ τὴν λογικὴν εἰσάγει ἐκ νέου τὴν φυσικὴν τυχαιότητα. Ἐνώσφ ὅμως οὗτος δὲν ἐξιχθῆ μέχρι μίας καλαισθητικῆς θέας τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας μελετᾷ κατὰ τὴν ὁλότητα αὐτῶν, μέχρι μίας ἀμέσου ἐκτιμήσεως ἢ ὁποία νὰ συνενώσῃ τὰ λήμματα καὶ τὰ συμπεράσματα ὡς μέσα καὶ σκοπούς, δὲν θὰ εἶνε πλήρης ἢ ἐσωτερικότης. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀξίας εἶνε ἡ πραγματοποίησις τῆς πλήρους καὶ τελείας ἐνώσεως μέσων καὶ σκοπῶν εἰς μίαν μοναδικὴν βίωσιν (ἐσωτερικὴν πεῖραν), ὅπου τίποτε δὲν χρησιμεύει μόνον ὡς ὄργανον ἢ μόνον ὡς τέλος, κάθε ἓνα δὲ ἐκ τῶν στοιχείων εἶνε καὶ τὰ δύο συγχρόνως· εἰς τὸ

ἰδεῶδες τοῦτο ὅμως μόνον νὰ προσεγγίσωμεν μᾶς εἶνε δυνατόν, ὅπως εἴπομεν ἄνωτέρω, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶνε μέρος τῆς φύσεως, καὶ εἶνε ὑποκείμενος εἰς τὰς βιαίας ἐπεμβάσεις αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι ἐναντιοῦνται εἰς αὐτὸν παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας του.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἱεραρχικὴ τάξις δὲν εἶνε καὶ αὐτὴ παρὰ μία ἀφαίρεσις, ἀφοῦ ὅλων τῶν τύπων αἱ σχέσεις εἶνε δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν μέσα καὶ σὲ μίαν μόνην βίωσιν, καὶ μάλιστα εἰς στενὴν σχέσιν ἀναμεταξύ των. Αἱ σχέσεις, καὶ τὰ ὄντα ἐντὸς τῶν ὁποίων λαμβάνουν χώραν, εὑρίσκονται καὶ αὐταὶ εἰς ἀμοιβαίαν μεταξύ των σχέσιν εἰς τὴν βίωσιν. Ἡ ἐπιστήμη εἶνε προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς, ἐὰν μὲ τὸν ὄρον ἠθικὴ ἐννοοῦμεν λελογισμένην ἐνέργειαν· ἡ ἠθικότης βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης ὡς πρώτης αὐτῆς προϋποθέσεως. Τὸ νὰ κατασκευάσωμεν ὑποδήματα, ἐνδύματα καὶ οἰκίας εἶνε, ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε μία ἠθικὴ ἀσχολία, ἡ δὲ ἐπιτυχία ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατὰ πόσον γνωρίζομεν νὰ παρασκευάσωμεν τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ κατὰ τὸν δυνατόν ἐπιστημονικώτερον τρόπον, καὶ μὲ τὴν μεγαλειτέραν οἰκονομίαν μέσων. Ἡ ἐπιδίωξις οἴουδήποτε σκοποῦ, κοινωνικοῦ ἢ ἰδιωτικοῦ, εὐγενοῦς ἢ ποταποῦ, κοσμικοῦ ἢ μὴ κοσμικοῦ, ἀπαιτεῖ μίαν παρομοίαν οἰκονομίαν καὶ καταλληλότητα τῶν μέσων, ποὺ νὰ βασίζωνται ἐπὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ ἠθικότης εἶνε ὄρος καὶ προϋπόθεσις τῆς ἐπιστήμης, κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε κατ' ἀρχὴν ὄν πρακτικόν· ἡ ἐπιστήμη εἶνε ἓνα προῖόν, ἓνας βλαστὸς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη ὡς ὄργανον πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν της, αἱ δὲ αἰτιώδεις συνθῆκαι ἐξυπηρετοῦν τὴν χάριν ἠθικῶν σκοπῶν γιγνομένην χρῆσιν. Ταυτοχρόνως ὅμως, τόσον ἡ ἐπιστήμη ὅσον καὶ ἠθικὴ εἶνε ἀπότοκοι τῆς φύσεως, αἱ δὲ σχέσεις τὰς ὁποίας ἀναπτύσσουν καὶ αἱ δύο, ἐφ' ὅσον εἶνε ἀληθεῖς, ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς πραγματικῆς συστάσεως τῶν φυσικῶν συμβεβηκότων. Αἱ φυσικαὶ σχέσεις ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον τόσον τῶν ἐπιστημονικῶν ὅσον καὶ τῶν ἠθικῶν σχέσεων, αἱ δὲ λογικαὶ καὶ αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις, ὅπως καὶ αἱ λοιπαί, ἐξαρτῶνται κατὰ τελευταῖον λόγον ἐκ τῶν σχέσεων αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν.

Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ μᾶς ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συζήτησιν μᾶς περὶ τῶν σχετικῶν θέσεων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Τέχνης, τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ πραγματισμὸς εἶνε φυ-

σιοκρατική φιλοσοφία, και πάντοτε αξίζει τὸν κόπον νὰ ἐρωτήσωμεν εἰς τὴν φυσιοκρατίαν θεωρεῖ ὅτι ἡ φύσις ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα τῶν ὄρων τῆς περιγραφῆς ἢ ἀποδίδει εἰς αὐτὴν πρὸς τούτοις καὶ ὀυθμιστικὴν σημασίαν. Εἶνε δυνατόν νὰ λεχθῆ ὑπὸ οἰανδήποτε πραγματικὴν ἐννοιαν, ὅτι εἴτε ὁ κόσμος τὸν ὁποῖον περιγράφει ἡ ἐπιστήμη, εἴτε ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον περιγράφει ἡ Τέχνη, εἶνε περισσότερο «φυσικὸς» ἀπὸ τὸν ἄλλον; Ἡ λέξις φύσις, ὅπως πρὸ πολλοῦ παρατήρησεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶνε δυνατόν νὰ σημάνη εἴτε τὴν ἀρχὴν εἴτε τὸ τέλος, τὸ βαλανίδι ὅσον καὶ τὴν δρῦν. Ἰσοῖον ὅμως ἀπὸ τὰ δύο ἐννοεῖ πραγματικὸν περισσότερο; Ἐννοεῖ τὸ τέλος, «καθὼς εἶνε λογικὸν νὰ θεωροῦμεν, ὅτι ὁ πλέον κατάλληλος ὁρισμὸς τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον ὅταν αἱ ιδιότητες αὐτῆς ἀναπτύσσονται κατὰ τὸ δυνατόν πληρέστερον—ὄρος τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν πληρούμενον εἰς τὸν βαθμὸν, κατὰ τὸν ὁποῖον πραγματοποιεῖται ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ φύσις τῶν ἀμοιβαίων ἐνεργειῶν.... Τὰ «ἀποτελέσματα», ἐφ' ὅσον σημειῶνουν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δυναμιότητων, ἀποτελοῦν καταλληλότερας ἐνδείξεις περὶ τῆς φύσεως παρὰ ἡ ἀπλῆ «αἰτία».) Ἡ ἱεραρχία τῶν σχέσεων ἀρχίζει μὲ τὴν φύσιν ὡς δυναμικότητα, καὶ τελειώνει μὲ τὴν Τέχνην καὶ τὴν ἠθικὴν ὡς πραγματοποίησιν τῆς δυναμικότητος. Εἰς τὴν φύσιν αἱ ποιότητες εἶνε τὰ ἀποτελέσματα διαδικασιῶν, συμβεβηκότων καὶ δυνάμεων ποὺ περιγράφει ἡ ἐπιστήμη· καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἐμάθομεν νὰ θεωροῦμεν τὰς ποιότητας ὡς ἀποτελέσματα μᾶλλον παρὰ ὡς αἰτίας, κατώρθωσεν ἡ ἐπιστήμη νὰ προσδεύσῃ. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅμως, αἱ καλαισθητικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ ιδιότητες τείνουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ εἶνε αἰτίαι, τελικαὶ αἰτίαι, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου αἱ φυσικαὶ δυνάμεις τῆς ἐπιστήμης τείνουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ γίνονται ὄργανα, τὰ ὁποῖα εἶνε κατὰ ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀποτελέσματα.

Ἐχομεν ἐνώπιόν μας δύο τάξεις, καὶ αἱ δύο εἶνε τάξεις τῆς φύσεως. Ἡ ἐπιστήμη περιγράφει δι' ἀφηρημένων ἐννοιῶν τὸ τί εἶνε ἡ φύσις ὑπὸ τὴν πρώτην ἐννοιαν· ἡ δὲ ἠθικὴ καὶ ἡ Τέχνη μᾶς λέγουσιν τί εἶνε ἡ φύσις μερικῶς, ὑπὸ τὴν δευτέραν ἐννοιαν, καὶ περισσότερο

1) Experience and Nature, σελ. 262.

ἀκόμη τὶ ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε. Ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὰς ἐνεργοὺς αἰτίας πού ἐργάζονται εἰς τὴν φύσιν, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ Τέχνη μὲ τὰς τελικὰς αἰτίας. Ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ Τέχνη ἀσχολοῦνται καὶ αὐταὶ ἐπίσης μὲ ἐνεργοὺς αἰτίας, προσπαθοῦν ὅμως νὰ τὰς μεταβάλλουν, καὶ νὰ ἐπιτύχουν μίαν ὅσον τὸ δυνατόν πληρεστέραν ἔνωσιν τῶν μέσων καὶ τῶν σκοπῶν· καὶ κατὰ τὸ μέτρον πού θὰ κατορθώσουν νὰ τὸ ἐπιτύχουν, αἱ ἐνεργοὶ αὐταὶ αἰτίαι θὰ συγχωνευθοῦν μὲ τὰς τελικὰς αἰτίας. Καὶ ὅμως ἡ προτεραιότης τῆς Τέχνης ἐν σχέσει πρὸς τὴν φύσιν εἶνε πρακτικὴ, καὶ ὄχι θεωρητικὴ ἢ ὀργανικὴ. Ἐκεῖνο πού ἤμποροῦσε νὰ εἶνε, εἶνε σπουδαιότερον ἀπὸ ἐκεῖνο πού εἶνε· ἐκεῖνο ὅμως πού εἶνε, προηγεῖται ἐκεῖνου πού ἤμποροῦσε νὰ εἶνε, καὶ ἀποτελεῖ πάντοτε τὸν ὄρον καὶ τὴν προϋπόθεσιν αὐτοῦ. Εἰς τὸν ζῶντα ὀργανισμόν τὸ ὑπάρχον καταλήγει εἰς τὸ νὰ ἀγωνίζεται πρὸς ἀπόκτησιν ἀξιῶν, καὶ κατ' οὐσίαν προκαθορίζεται ὑπὸ τῆς ἀξίας· ὁ δὲ προκαθορισμὸς οὗτος εἶνε τόσο ἀπόλυτος ὅσον εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ εἶνε τοῦτο οἷονδήποτε εἶδος προκαθορισμοῦ, καθὼς τὸ νὰ εἶνε τι ζῶν σημαίνει νὰ προτιμᾷ σκοπούς. Καὶ ὅμως ἡ ἐμφάνισις ὀργανισμῶν καὶ ἀξίας εἰς τὸ σύμπαν εἶνε ἕνα ἐκτάκτως τυχαῖον καὶ ἴσως καὶ πρόσφατον συμβεβηκός. Ὡς τοιοῦτον εἶνε ἀνάγκη νὰ τὸ θεωρήσωμεν· ἡ δὲ φιλοσοφία, διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς γενικότητα, πρέπει νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης, τῆς μελέτης τοῦ ὑπάρχοντος, καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ φθάσῃ ἕως εἰς τὰς γενικὰς κατηγορίας.

Ποίου εἴδους πεῖρα θὰ μᾶς καταστήσει ἱκανοὺς νὰ φθάσωμεν ἕως εἰς τὴν πραγματικότητα; Ἡ ἐπιστημονικὴ πεῖρα, ἀπῆντησαν πολλοὶ φιλόσοφοι· μόναι αἱ ἐπιστῆμαι, ἡ καὶ οἰαδήποτε ἄλλη πεῖρα εἰς τὴν ὁποίαν νὰ κυριαρχοῦν αἱ ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι, μόναι αὐταὶ μᾶς λέγουν τί εἶνε πραγματικὰ ὁ κόσμος. Ἄλλοι πάλιν ἠρνήθησαν τὸ τοιοῦτον, καὶ ἐπέμειναν ὅτι τρόποι, ὁποῖοι εἶνε ἡ Τέχνη καὶ ἡ θρησκεία, ἔχουν τὸ ἴδιον κῦρος, ἡ καὶ μεγαλεύτερον ἀκόμη. Ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι πεῖρας, δύο δὲ ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν εἶνε ἡ θεωρία καὶ ἡ πρᾶξις· ἡ, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὄρους τοῦ κύκλου τῆς μελέτης μας: ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθικὴ. Ὅπως εἶδομεν, λοιπόν, ὁ πραγματισμὸς τείνει νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν πρώτην θέσιν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν μεταφυσικὴν. Καὶ ὅμως διαρκῶς προβάλλει ἐκ νέου

ἡ ἀμφιβολία, μέχρι ποίου βαθμοῦ ὁ πραγματισμὸς ἔχει ἰδικήν του μεταφυσικήν· διότι ἐνῶ ἡ μεταφυσική του φαίνεται νὰ βασίζεται ἐπὶ μίας θεωρίας περὶ τῆς φύσεως, ὅμως ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νὰ ἐκφρασθῇ σαφῶς ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς φύσεως. Καὶ οὕτω, καίτοι ἡ προτεραιότης τῆς ἠθικῆς δυνατὸν νὰ εἴνε ἐντελῶς πρακτικῆς φύσεως, ἀποτελεῖ παρ' ὅλον τοῦτο πολὺ σοβαρὰν προτεραιότητα. Μὲ μίαν λέξιν, ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἐθέσαμεν ἀμέσως ἀνωτέρω, φαίνεται νὰ εἴνε, ὅτι κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς τρόπους τῆς πείρας ἔχει τὸ κύριον τοῦ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σφαιρᾶν· καὶ εἰς τοὺς δύο τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἠθικῆς, ἐνυπάρχει ἀλήθεια.

Εἶνε ὅμως ἀδύνατον νὰ σταματήσωμεν ἐδῶ· οἱ τρόποι οὗτοι διαφέρουν παρὰ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων ἢ ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται νὰ τοὺς ἀφήσωμεν νὰ συμβαδίζουσιν ἀπλῶς· ἢ ὁ ἓνας πρέπει νὰ ἀνακηρυχθῇ πρωτεύων καὶ ὁ ἄλλος νὰ ἀπορρέῃ ἐξ αὐτοῦ ἢ ὁ ἓνας ἀνάγκη νὰ ἀνακαλυφθῇ ἐντὸς τοῦ ἄλλου ἢ, τέλος, καὶ οἱ δύο θὰ πρέπει περιληφθῶν εἰς μίαν σύνθεσιν καὶ νὰ συσχετισθῶν ἐπὶ τῇ βάσει μίας ἀνωτέρας ἀρχῆς. Ὁ πραγματισμὸς ὅμως δὲν ἀσπάζεται καμμίαν ἀπὸ τὰς δυνατὰς αὐτὰς λύσεις· ἀρῆνει καὶ τοὺς δύο τρόπους νὰ ἴστανται ὁ ἓνας πλησίον τοῦ ἄλλου, καὶ υἱοθετεῖ ἄλλοτε τὸν ἓνα καὶ ἄλλοτε τὸν ἄλλον. Ἡ φύσις σημαίνει ἄλλοτε τὴν ἀπαρχὴν καὶ ἄλλοτε τὸ τέλος. Εἰς μίαν εὐρείαν καὶ περιεκτικὴν φιλοσοφίαν ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ σημαίνῃ καὶ τὰ δύο, ἢ δυσκολία ὅμως εἶνε, ὅτι δὲν μᾶς δεικνύεται τώρα πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ σημαίνῃ καὶ τὰ δύο. Καθόσον ἡ δῆλωσις ἵτι ὁ κόσμος τῆς ἠθικῆς ἐξηλίχθη βαθμιαίως ἐκ τοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον περιγράφει ἡ ἐπιστήμη, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱκανοποιητικὴ χωρὶς κάποιαν κατάλληλον δυναμικὴν θεωρίαν, ἢ ὁποία νὰ συνδέσῃ τὰ δύο. Εἶνε ἀδύνατον νὰ γίνῃ δεκτὴ χωρὶς μίαν μεταφυσικὴν θεωρίαν, ἢ δὲ θεωρία τῆς «ἀναδυσούσης ἐξελίξεως»¹⁾ δὲν εἶνε μεταφυσικὴ θεωρία.

1) Ἡ ἔκφρασις «ἀναδύουσα ἐξέλιξις» εἶνε ὅρος μίας φιλοσοφικῆς θεωρίας εἰς τὰς Ἰνωμένες Πολιτείας. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς δέχονται, ὅτι κατὰ τὴν ἐξέλιξιν ἀναφαίνονται εἰς τὸν κόσμον νέαι ἰδιότητες, πρῶγματα καὶ συμβεβηκότα, τῶν ὁποίων ἡ αἰτία δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀνακαλυφθῇ ἀναδραμικῶς ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τὰ προηγηθέντα αὐτῶν. Προηγουμένως δὲν ὑπῆρχεν ζωὴ εἰς τὸ σύμπαν, εἴτε φανερῶς εἴτε ἐν λανθανούσῃ καταστάσει· ἡ ζωὴ συνεπῶς εἶνε κατὰ ἐντελῶς νέον. Βεβαίως εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς φυσικῆς καὶ

Παρ' ὅλην τὴν συμπάθειάν του πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὁ Dewey ἀπορρίπτει τὰς ἰδέας των καὶ τὴν τελικὴν αὐτῶν αἰτίαν· τὸ νὰ δεχθῶμεν τὴν τελεολογίαν ὡς συστατικὸν στοιχεῖον εἰς ὁλόκληρον τὴν φύσιν, ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν ὁδὸν ποὺ θὰ μᾶς κάμει νὰ ζητοῦμε τὰ ὄνειρα ἀντὶ τῆς πραγματικότητος, ποὺ θὰ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἐνέργειαν. Εἶνε ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης τάσεως ποὺ μᾶς κάμνει νὰ ἐφευρίσκωμεν διαφόρους τρόπους διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν δυσάρεστον πραγματικότητα, τάσις ἡ ὁποία ἔχει χρωματίσει τὴν φιλοσοφίαν μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη. Εἶνε ἡ μία ἀπὸ τὰς δύο μορφὰς τῆς πίστεως εἰς μίαν προγενεστέραν ὑπαρξιν, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὴν εὐθύνην δι' ὅλα σχεδὸν τὰ κακὰ τῆς φιλοσοφίας·—ἡ ἄλλη μορφή εἶνε ἡ θεωρία περὶ τῆς γνώσεως ὡς ἀντιγράφου τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ ἀφρητηρία τοῦ ἀδιεξόδου, εἰς τὸ ὁποῖον περιεπλάκη ἡ ἐπιστημολογία. Χωρὶς τελεολογίαν ὅμως ἡ «ἀναδύουσα ἐξέλιξις» ἔχει πολὺ περιορισμένην σπουδαιότητα. Μήπως ἀποτελεῖ ἐξήγησιν τὸ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ νοῦς εἶνε ἡ πραγματοποίησις τῶν φυσικῶν δυναμικότητων, ὅτι ὁ νοῦς ἀναφαίνεται ὅταν ἡ ὀργάνωσις τῶν συμβεβηκότων φθάσῃ εἰς ἓνα ὠρισμένον βαθμὸν συνθέσεως; Τοῦτο σημαίνει ἀπλῶς νὰ ἐπαναλάβωμεν, ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζει ὁ καθένας μας: ὅτι δηλαδὴ εἰς τὸν κόσμον ὑπάρχει ἡ ὕλη καὶ ὑπάρχει καὶ ὁ νοῦς. Ἡ φιλοσοφία ἀνάγκη νὰ εἶνε περιγραφὴ μᾶλλον παρὰ ἐξήγησις, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν μᾶς εἶνε δυνατὸν νὰ συναγάγωμεν τὰ πάντα ἀπὸ μίαν ἀρχὴν ἢ ἀπὸ ἓνα σύστημα ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι φαίνονται ὡς λογικῶς ἀναγκαῖαι· δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶνε παρὰ ἓνας κατάλογος. Ἡ «ἀναδύουσα ἐξέλιξις» δὲν εἶνε φιλοσοφία ἀλλὰ παραίτησις ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Δὲν ἤμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἐξέλιξιν, καὶ ὅμως ἡ ἐξέλιξις προϋποθέτει τὴν ἐμφάνισιν τοῦ νέου· ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἀπλῆ ἀφήγησις καὶ ἀπαρίθμησις τῶν διαφόρων βαθμῶν

τῆς χημείας ὑπῆρχε κατὰ τὴν προηγῆθη αὐτῆς ἀλλὰ ὅλα ὅσα ὑπῆρχον δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν ζωὴν. Διὰ τοῦτο οἱ ὀπαδοὶ τῆς σχολῆς αὐτῆς δὲν παραδέχονται ὅτι «ἀνώτερα γεγονότα, ἢ γεγονότα ἐνός εἴδους,» εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναχθῶν, δηλ. νὰ ἔχουν τὴν ἐξήγησίν των, εἰς κατώτερα γεγονότα ἢ εἰς γεγονότα ἄλλου εἴδους. Δέχονται λοιπὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐξελικτικὴν διαδικασίαν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναφανῆ κατὰ τὸ ἐντελῶς νέον.

τῆς συνθέσεως δὲν εἶνε οὔτε ἐπιστήμη οὔτε φιλοσοφία—παραθέτει χωρὶς νὰ συσχετίζη. Ἡ «ἀναδύουσα ἐξέλιξις» δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ συσχετίση τοὺς κόσμους, μὲ τοὺς ὁποίους ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθική, ἀποτελεῖ ὅμως τὴν μόνην μορφήν συσχετίσεως ποὺ μᾶς προσφέρει ὁ πραγματισμός, τὴν μόνην προσπάθειαν διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν φύσιν περιεκτικῶς καὶ συστηματικῶς.

Ἐσσαρες εἶνε οἱ τύποι προτεραιότητος, οἱ ὁποῖοι προϋποτίθενται εἰς τοὺς τέσσαρας τύπους τῆς σχέσεως, ποὺ συνεζητήσαμεν ἀνωτέρω—λογικῆ προτεραιότητος, αἰτιώδης προτεραιότητος, καὶ κατ' ἐξῆς—ἐλλείπει ὅμως ἓνας σημαίνων τύπος· δηλαδή ἡ μεταφυσικῆ προτεραιότητος. Δὲν ὑπάρχει θέσις δι' αὐτὴν εἰς τὸν πραγματισμόν. Θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῆ, ὅτι ἡ μεταφυσικῆ δὲν εἶνε ἄλλο τι παρὰ τὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἄλλων σχέσεων, ὅτι ὅταν θὰ ἔχομεν περιγράψει τὰς χαρακτηριστικὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἰσχύουν εἰς τὴν φύσιν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἀξίαν, θὰ ἔχομεν μίαν πλήρη φιλοσοφίαν, καὶ θὰ ἔχομεν περιγράψει τὴν ὑπαρξίν κατὰ τὰς γενικὰς τῆς γραμμᾶς. Βεβαίως ἔχει βαρύτητα ἡ ἀντίρρησης αὕτη, καθόσον εἶνε ἀλήθεια ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν ἓνα μεγάλο μέρος τῆς μεταφυσικῆς. Δὲν ἀποτελοῦν ὅμως καὶ τὸ ὅλον αὐτῆς, διότι ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς λείπει ἡ ἀρχὴ διὰ νὰ συσχετίσωμεν ὅλα αὐτὰ, καὶ ἐφ' ὅσον δὲν εὑρίσκεται μία τῆσδε ἀρχὴ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶνε πλήρης.

Ἐὰν ἡ ἔμφασις ἐπὶ τῶν συνεπειῶν ἀποτελεῖ τὴν καρδίαν τοῦ πραγματισμοῦ, τότε εἶνε ἀνάγκη νὰ βασίζεται οὗτος ἐπὶ μίας θεωρίας τῆς ἐνεργείας. Μέχρι τῆς στιγμῆς ὁ πραγματισμός δὲν μᾶς ἔδωκε καμμίαν ἀνάλυσιν τῆς ἐνεργείας, καὶ εἶνε μάλιστα βέβαιον ὅτι ἡ φιλοσοφία πάντοτε τὴν περημέλησε περισσότερον τοῦ δέοντος. Ἡ συνείδησις συγκεντροῦται κατὰ κανόνα ἐπὶ τοῦ ἀσυνήθους καὶ τοῦ προβληματικοῦ, καὶ ἴσως αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν παραμέλησιν, τοῦλάχιστον ἀπὸ μέρους τῶν πραγματιστῶν. Ἡ ἐνέργεια ὑπῆρξε μίαν ἔννοιαν τόσον οἰκείαν εἰς αὐτούς, πάντοτε παροῦσα εἰς τὰς συζητήσεις των, ὥστε ἡ φύσις τῆς δὲν ἔφαινετο νὰ παρουσιάσῃ τίποτε τὸ προβληματικόν. Ἡ ἀνάλυσις τῆς δὲν θὰ εἶνε εὐκόλος, ἀκριβῶς διότι ἐκεῖνο ποὺ εἶνε πάντοτε παρὸν παρέχει τὰς μεγαλειτέρας δυσκολίας εἰς τὴν κατανόησιν· ἐνόσω ὅμως αὕτη δὲν

συντελεσθῆ, ἡ φιλοσοφία τοῦ πραγματισμοῦ θὰ εἶνε κολοβωμένη καὶ χωρὶς συνοχὴν. Ἡ ἀνάλυσις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν μόνην κατάλληλον καὶ ἀναπόφευκτον ὁδὸν πρὸς τὴν μεταφυσικὴν δι' ὅλους ὅσοι παραδέχονται τὰς βασικὰς θεωρίας τοῦ πραγματισμοῦ.

Ὅταν ὁ πραγματισμὸς ἀσπάζεται τὴν περιεκτικὴν ἀποψιν περὶ φύσεως ποὺ ἰδιάζει εἰς τὸν μεταφυσικόν, καὶ ὄχι τὴν περιορισμένην ἀποψιν ποὺ ἀριθμίζει εἰς τὸν μεθολόγον, στρέφει τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν κατηγορίαν τῆς ἀμοιβαίας ἐνεργείας· ἡ κατηγορία ὅμως αὕτη ἀπλῶς ὑποδεικνύεται χωρὶς νὰ καθορίζεται οὐδὲ νὰ ἐρευνᾶται. Ὁ Dewey εἶπεν ὅτι ἡ πεῖρα εἶνε μία φυσικὴ ἀμοιβαία ἐνέργεια· ἀντὶ ὅμως νὰ ἐρωτήσῃ εἰς τί συνίσταται γενικῶς ἡ ἀμοιβαία ἐνέργεια, ἀπηρρίθμησε τοὺς διαφόρους τύπους αὐτῆς ποὺ συναντῶμεν εἰς διάφορα ἐπίπεδα τῆς φύσεως. Καθ' ὅμοιον τρόπον, ὁμιλεῖ συχνὰ περὶ τυχαιότητος καὶ δυναμικότητος, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη καμμίαν ὀριστηθεὴν θεωρίαν περὶ οἵασδήποτε ἐξ αὐτῶν. Κατέβαλε μεγάλας προσπάθειας διὰ νὰ δείξῃ τὴν παρουσίαν τόσοσπονδαιῶν παραγόντων εἰς τὴν ἀκατέργαστον πεῖραν· ἡ δυσπιστία του ὅμως πρὸς τὸν στεῖρον θεωρητικὸν δογματισμόν, καὶ ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἐκριζώσῃ ἐντελῶς ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τὰς ἀκάρπους ἐπιστημολογικὰς συζητήσεις παρεκώλυσαν τὴν ἀνάλυσιν τῶν κατηγοριῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας παρημέλησεν ἡ νεωτέρα φιλοσοφία καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων οὗτος εἴλκυσεν ἐκ νέου τὴν προσοχὴν, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς νέας κατηγορίας τὴν ὁποίαν οὗτος προὔπεθεσε μᾶλλον παρὰ ὅ,τι τὴν ἠρεύνησε.

Ἡ μεταφυσικὴ εἶνε ἡ ἀνάλυσις τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τοῦ πραγματικοῦ, αἱ δὲ περιγραφαὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων στοιχείων, ποὺ μᾶς ἔδωκαν οἱ φιλόσοφοι, διέφεραν εὐρύτατα ἀπ' ἀλλήλων, καθ' ὅσον οἱ καθ' ἕνα φιλόσοφοι δὲν εἶχον συμφωνήσει ὡς πρὸς τὸ τί εἶνε τὸ πραγματικὸν συμβεβηκὸς ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον τῆς ἀφειτηρίας των. Ὁ πραγματισμὸς, λοιπόν, δέχεται τὴν φυσικὴν ἀλληλενέργειαν ὡς τὸ σπουδαιότερον γενικὸν χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς ὑπάρξεως, ἡ ἀλληλενέργεια ὅμως δὲν λαμβάνει χώραν γενικῶς, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ διαφόρους μορφάς. Εἶνε συνεπῶς ἀνάγκη, νὰ ἐξετασθῇ αὕτη ὑπὸ μίαν ἢ πλειοτέρας ἐιδικὰς μορφάς. Ἡ μορφή ἐκείνη τῆς ἐνεργείας ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἐκλεγῆ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς

ἀναλύσεως, εἶνε ἢ μορφή, ἢ ὁποία εἶνε καλλίτερον γνωστή, δηλαδή ἢ ἐνέργεια εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνθρώπου· ὡς συνέπεια δὲ τῆς ἐξετάσεως αὐτῆς θὰ προκύψει ἢ μεταφυσικὴ τοῦ πραγματισμοῦ. Ἡ φιλοσοφία εἶνε εἰς θέσιν νὰ περιγράψῃ μόνον τὰ ἐμπειρικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὑπάρξεως, καὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς τοῦτο θὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ προβαίῃ ἐμπειρικῶς τῷ τρόπῳ, ἀκριβῶς ὅπως γίνεται τοῦτο καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς κλάδους τῆς ἐρεῦνης. Ὑπάρχουν ὅμως πολλοὶ δυνατοὶ τρόποι περιγραφῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πλέον πρωτόγονος εἶνε ἡ ἀπαρίθμησις. Ἐὰν τὰ χαρακτηριστικὰ σημειοῦνται ἀπλῶς κατὰ τὴν ἀλληλουχίαν των, θὰ καταλήξομεν νὰ ἔχωμεν ἕνα κατάλογον, εἰς τὸν ὁποῖον τὴν μόνην γάξιν καὶ ἐνότητα θὰ ἀποτελεῖ ἡ συνδυαστικὴ ἀλληλουχία τῆς ψυχολογικῆς ἀνακαλύψεως, ἢ ἡ ἱστορικὴ ἀλληλουχία κατὰ τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἐμφάνισιν. Μᾶς εἶνε, παρ' ὅλα ταῦτα, δυνατόν νὰ συγκεντρώσωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπάνω εἰς ἕνα, πολυσύνθετον γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ ἀποτελέσει τὸ σημεῖον ἀναφορᾶς διὰ τὰς ἀνακαλύψεις μας καὶ θὰ μᾶς δώσει τὴν ἀρχὴν τῆς ταξινόμησεως δι' ὅ,τι θὰ εὔρομεν. Ἡ ἐνέργεια εἶνε ἕνα τοιοῦτον πολυσύνθετον γεγονός. Αἱ κατηγορίαι ποὺ εἶνε δυνατόν νὰ διακρίνωμεν ἐντὸς αὐτοῦ θὰ εἶνε περιγραφικαί, διότι εἶνε δεκτικαί νὰ ἀνακαλυφθοῦν ἐμπειρικῶς, θὰ εἶνε ὅμως ἐπίσης καὶ ἐπεξηγηματικαί, καθ' ὅσον διὰ τῶν σχέσεων καὶ ἀμοιβαίων αὐτῶν ἐπενεργειῶν θὰ μᾶς καταστήσουν ἱκανοὺς νὰ ἐννοήσωμεν καλλίτερον τί εἶνε ἡ ἐνέργεια· ἐνῶ, ἀντιστρόφως, ἡ ἐνέργεια εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τὰς συνδέει ἀναμεταξύ των καὶ τὰς ὀργανώνει κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν τὸ διάγραμμα τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως.

Ἡ δυσπιστία ποὺ παρατηρεῖται σήμερον ἐναντι τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἐξηγήσεως εἶνε παλαιά, καὶ ἀνατρέχει ἕως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, εἰς τὴν δικαιολογημένην δηλαδή ἀπαίτησιν τοῦ ἐπιστήμονος ἕνας ἕκαστος ἐκ τῶν παραγόντων, ποὺ θὰ πρόκειται νὰ ἐξετασθῇ, νὰ ἀποτελῇ ἀπαραιτήτως ὁλοκληρωτικὸν τμήμα τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον προτίθεται οὕτως νὰ περιγράψῃ. Τοιοῦτοτρόπως ἀπεκλείετο ὁ ὑπερβατικὸς θεὸς τῆς θεολογίας καὶ ἡ ὑπερβατικὴ τελεολογικὴ ψυχὴ. Κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ἢ μεταφυσικὴ εἶχε βαθμιαίως καταλήξει νὰ θεωρεῖται, ὅτι ἐταντίκειτο πρὸς τὰς θεωρίας περὶ ὑπερβατικῶν ὄντοτήτων, αἱ ὁποῖαι δὲν εὑρίσκοντο εἰς

καμμίαν αἰτιώδη σχέσιν πρὸς τὸ σύστημα τῆς φύσεως. Ἡ υἱοθέτησις ἀπὸ μέρους τῶν φιλοσόφων τῶν τρόπων ἐρεῦνης τῆς ἐπιστήμης ἀπετέλει ἓνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρός, διότι ἐσήμαινε τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς, ὅτι τίποτε δὲν εἶνε παραδεκτόν, τὸ ὁποῖον νὰ καθιστᾷ τὸν κόσμον ἀκατανόητον μὲ τὸ νὰ διχάζῃ αὐτὸν εἰς δύο. Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἀποτελεῖ ἀπάρνησιν καὶ ἀποσκοράκισιν τοῦ μυστηρίου καὶ τῶν προλήψεων, καὶ οὐχὶ τῆς μεταφυσικῆς. Ἀποκλεισμὸς τῆς μεταφυσικῆς ὑφίσταται μόνον ὅταν μία ἢ δύο μερικαὶ κατηγορίαι, παράγοντες ἢ σχέσεις, οἷον ἡ τελεολογικὴ αἰτιότης ἢ ἡ αἰτιότης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, προβάλλονται μὲ τὴν ἀπαίτησιν ὅτι μόνη αὕτη ἢ μόναι αὗται ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον. Ὁ πραγματισμὸς δὲν ἰσχυρίζεται, ὅτι μόνη καὶ ἀποκλειστικὴ πραγματικότης εἶνε ἡ αἰτιότης τῆς φυσικῆς, καθόσον ὑποστηρίζει ὅτι οἱ σκοποὶ τῆς ἐνεργείας εἶνε πραγματικοὶ παράγοντες εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἐνεργείας, ἐνῶ ἡ φυσικὴ ἀγνοεῖ ἀπολύτως τοὺς τοιούτους σκοπούς· οὔτε καὶ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ οἵασιδήποτε ἄλλας μερικωτέρας κατηγορίας. Κατὰ συνέπειαν δὲν εἶνε οὐσιαστικῶς ἀντι-μεταφυσικός. Δὲν ἐπεδίωξεν ὅμως νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐνεργείας, διότι ἐφοβεῖτο μήπως εἰς τὸ τέλος ἀποκαλυφθῆ, ὅτι αὕτη δὲν θὰ κατέληγε παρὰ εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ ἐκ νέου τὰς κεκρυμμένους ἢ ὑπερβατικὰς δυνάμεις ὑπὸ νέαν μορφήν. Κατὰ συνέπειαν τόσον ἡ διαδικασία ὅσον καὶ ἡ ἐνέργεια ἔγκειται διὰ τὸν πραγματισμὸν ἀπλῶς εἰς «τοῦτο καὶ τοῦτο καὶ τοῦτο». Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἱστορία, ἢ δὲ ἱστορία εἶνε καθαρὰ ἀφήγησις. Δυνατὸν τὸ τοιοῦτον νὰ ἀποτελῆ ἢ καὶ νὰ μὴ ἀποτελῆ καλὴν ἱστορίαν, πάντως ὅμως δὲν ἀποτελεῖ καλὴν μεταφυσικήν.

Ἔργον καὶ λειτουργία τῆς μεταφυσικῆς εἶνε νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς κατηγορίας ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς φύσεως καὶ τῆς πείρας, καὶ νὰ δείξῃ ὅποια εἶνε ἡ ἀποτελεσματικότης των, κεχωρισμένως, καὶ ὕλων ὁμοῦ. Αἱ κατηγορίαι αὗται καταλαμβάνουν εἰς τὴν φύσιν ὅχι μίαν λογικὴν ἢ αἰτιώδη προτεραιότητα, ἀλλὰ μίαν μεταφυσικὴν τοιαύτην· ἀποτελοῦν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὑπάρξεως χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ὑφίστατο αὕτη. Ἡ ἀποτελεσματικότης των εἶνε ἀποτελεσματικότης παραγόντων ποὺ ἐνυπάρχουν εἰς τὴν διαδικασίαν. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ πραγματισμὸς δὲν κατώρθωσε νὰ

ἑρμηνεύση τοὺς παράγοντας τούτους, εἶνε διότι εἶχεν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ τοῦ τι εἶνε ἡ μεταφυσική. Ἀπέκρουσε μὲν μίαν θεολογίαν γεμάτην ἀπὸ προλήψεως, ἔφθασεν ὅμως εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον καὶ ἠσπάσθη μίαν θετικιστικὴν ἐπιστημονικὴν μεθοδολογίαν. Αὐτὸς εἶνε καὶ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Dewey, ἐνῶ διαρκῶς ὁμιλεῖ περὶ διαδικασιῶν καὶ συμβεβηκότων, ποτὲ δὲν μᾶς λέγει τι ἐννοεῖ μὲ τὰς ἐκφράσεις αὐτάς. Ἐὰν τὸ ἔπραττε θὰ ἐσήμαινε τοῦτο ὅτι θεωρεῖ τὴν πείραν ὄχι ὡς μέθοδον ἀλλ' ὡς ἐνέργειαν.

Τὴν ἐξήγησιν, διατὶ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι δὲν κατέστησαν τὴν ἐνέργειαν ἀντικείμενον τῶν μελετῶν αὐτῶν, μᾶς τὴν δίδουν αἱ προϋποθέσεις αὐτῶν. Οἱ κλασικοὶ φιλόσοφοι δὲν εἶχον εὖρει τὴν ἐννοίαν αὐτήν, διότι ἡ ἐνέργεια ἀφορᾷ ὁλόκληρον τὸ ἄτομον, μὲ τὸ ὁποῖον σπανίως ἠσχολοῦντο. Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι παρεδέχοντο τὴν ὀξεῖαν ἀντίθεσιν μεταξὺ νοήσεως καὶ ἐκτάσεως (χώρου), δὲν κατώρθωναν νὰ ἐξηγήσουν, πῶς ἡ διανόησις ἦτο δυνατόν νὰ μετατραπῇ εἰς κίνησιν· καὶ ὅμως κανὲν γεγονός τῆς πείρας δὲν εἶνε τόσο ὀφθαλμοφανὲς ὅσον ἡ μετατροπὴ τῆς διανοήσεως εἰς ἐνέργειαν. Ὅσοι ἠκολούθουν τὴν ὁδὸν τῶν φυσικῶν, ἐδέχοντο τὸν τύπον ὅτι ἐνέργεια καὶ ἀντίδρασις εἶνε πάντοτε ἴσαι· δι' αὐτοὺς ἡ ἐνέργεια δὲν ἦτο παρὰ μία ἀντίδρασις. Ἡ φιλοσοφία τῶν συνειρημικῶν ἦτο μία προσπάθεια νὰ προσαρμόσουν τὸν τύπον αὐτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν· διότι δι' αὐτοῦ διευτυποῦτο, καίτοι κάπως ἀορίστως, μία μηχανικὴ θεωρία τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν. Οἱ ὑπερβατικοὶ ἰδεοκράται ἐλάμβανον ὡς βάσιν τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶνε αὐτόματος γενεσιουργὸς αἰτία, καὶ δι' αὐτοὺς ἡ ἐνέργεια ἦτο δημιουργία. Καθοριστικισμός, τύχη καὶ δημιουργία ὑπῆρξαν τὰ θεμέλια τῶν πλείστων θεωριῶν περὶ μεταβολῆς καὶ ἀλλοιώσεως εἰς τὸν νεώτερον κόσμον· ὅλαι αὐταὶ προϋποθέτουν, ὅτι ἡ ἀλλοίωσις ἢ εἶνε ἀπλῆ ἀντίδρασις, ἢ δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός—εἴτε ἡ δημιουργία αὐτὴ εἶνε καθαρὰ, τυφλὴ τύχη, ἐνέργεια ἐνὸς ἐγώ, ἢ ἐνέργεια ἐνὸς ἀγαθοῦ δημιουργοῦ. Ἡ ἐνέργεια ὅμως δὲν εἶνε οὔτε ἀντίδρασις οὔτε δημιουργία. Δὲν προέρχεται οὔτε ἀπὸ ἓνα νοῦν οὔτε ἀπὸ ἓνα σῶμα, ἀλλ' ἀπὸ ὁλόκληρον τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἐντὸς ἐνὸς περιβάλλοντος τοῦ περιλαμβάνει διαφόρους δυνατότητας καὶ δυναμικότητας. Ἀποτελεῖ τὴν κατευθυνομένην ἔντασιν τῆς ἐνεργείας ἀπὸ μέρους τοῦ ἀτόμου ἀν-

τιμετωπίζοντος μίαν ἄλυτον, προβληματικὴν κατάστασιν. Προϋποθέτει διανόησιν, ἀλλ' εἶνε κἄτι περισσότερον ἀπὸ τὴν διανόησιν. Ἡ μονὰς τῆς ἀλλοιώσεως εἶνε μία ἐνέργεια, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ μίαν ἀνάγκην πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἱκανοποιήσεως αὐτῆς, ἢ ἀπὸ ἓνα πρόβλημα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς λύσεως αὐτοῦ. Εἶνε μία διαδικασία μετατροπῆς καὶ συσχετίσεως, διότι εἰς τὸ τέλος τὸ ἄτομον θὰ ἔχει κατὰ τι μεταβάλλει τὸ περιβάλλον του καὶ θὰ ἔχει καὶ αὐτὸ τοῦτο ὑποστῆ κἄποιαν ἀλλοίωσιν ἐν ἀναφορᾷ τὸσον πρὸς τὴν γνῶσιν ὅσον καὶ πρὸς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς. Τὸ ἄτομον καὶ τὸ περιβάλλον του εὐρίσκονται τώρα εἰς στενωτέραν σχέσιν παρ' ὅ,τι εὐρίσκοντο προηγουμένως, καὶ ὅμως εἶνε πληρέστερον ἑαυτοῖ, ἀφοῦ κἀνὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ἀπέκτησεν ἓνα ἰδιάζον εἰς αὐτὸ χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ὑπῆρχε παρὰ μόνον ὡς δυνατὸν ἢ δυνάμει.

Ποτὲ ἕως τὴν σήμερον δὲν ἀνεπτύχθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν μία θεωρία τῆς πείρας ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐνεργείας, καθόσον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐμελέτησαν τὴν προᾶξιν, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἠθικολόγοι, ἐνδιαφερόμενοι περισσότερον δι' ἐκεῖνο πού ἠδύνατο ἢ ὥφειλε νὰ εἶνε παρὰ δι' ἐκεῖνο πού ἦτο· ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐστράφησαν πρὸς τὴν πείραν, διὰ νὰ τοῦς δώσῃ τὴν ἐξήγησιν τῆς ὑπάρξεως, ἠκολούθησαν ἄλλους δρόμους ἢ τὴν ἐνέργειαν—οἶον αἰσθήσεις, ἐννοίας, αἰσθητά καὶ συναισθητά. Ἡ ἐνότης ὅμως τῆς πείρας δὲν εἶνε ἡ ἐνότης ἀντιλήψεως τῶν δεδομένων ὑπὸ τῶν αἰσθησεων ἐξηπλωμένων ἐν εἴδει ἐπιφανειακοῦ σχεδίου· πᾶν ὅ,τι εἶνε δεδομένον, ἔχει δουῆ διὰ τὴν ἐνέργειαν, καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἓνα σύνολον δεδομένων ὑπὸ τῶν αἰσθησεων χάριν ἀπλῆς θεωρίας. Ὁ σκοπὸς συσχετίζει τὰ δεδομένα εἰς ἓνα σχέδιον καὶ μίαν τάξιν κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος, ὅπως διακρίνονται ταῦτα ἐντὸς τοῦ συνόλου τῆς καταστάσεως. Οὔτε ἡ ἐνότης τῆς πείρας εἶνε ἡ ἐνότης τῆς κρίσεως, ὁ συνδυασμὸς δηλαδή· ἢ ἡ ἀνάλυσις ἐννοιῶν. Οὔτε ἀποτελεῖ αὕτη ἐνότης καλαισθητικῆς συγκινήσεως, πού νὰ ὀλοκληρώνη ἓνα σύνολον δεδομένων, τὰ ὁποῖα τελικῶς τὰ αἰσθανόμεθα εἰς ἓνα σχέδιον. Ὅλα αὐτὰ εἶνε συστατικὰ μέρη μέσα εἰς ἓνὸς εἶδους ἐνότητα, ἡ ὁποία εἶνε περισσότερον περιεκτικὴ ἀπὸ οἵονδήποτε ἐξ αὐτῶν. Ἡ ἐνότης αὕτη εἶνε ἡ ἐνότης τῆς ἐνεργείας, εἰς

τὴν ὁποῖαν κυριαρχεῖ ἡ ἰδία αὐτῆς ἐσωτερικὴ σύστασις καὶ ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπει ἡ ἐνέργεια.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω θέλομεν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι μία τοιαύτη μελέτη, εἰς ἀρχῆν εἰς πέρας, θὰ μᾶς δώσει κατηγορίας ποὺ θὰ ἔχουν γενικὴν σπουδαιότητα καὶ ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Θὰ μᾶς δώσει ὄχι πείραν καὶ φύσιν, ἀλλὰ πείραν ὡς φύσιν· ὅταν θὰ κατανοοῦμεν τὴν πείραν θὰ κατανοοῦμεν ἐπίσης καὶ τὴν φύσιν, εἰς πρᾶγματι ἡ πείρα εἶνε φυσικὸν γεγονός. Τὸ ἀξίωμα ἐπὶ τοῦ ὁποῖου στηρίζεται ἡ ἀποψὶς μᾶς εἶνε, ὅτι ὅλαι αἱ βασικαὶ κατηγορίαι τῆς ὑπάρξεως ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν. Ἡ ἀρχὴ τὴν ὁποῖαν πρέπει πάντοτε νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅταν ἀναζητοῦμεν τὰς κατηγορίας αὐτάς, εἶνε νὰ διακρίνωμεν ἐπιμελῶς μεταξὺ μίας κατηγορίας κατὰ τὴν γενικότητά της καὶ τῆς εἰδικῆς μορφῆς, τὴν ὁποῖαν προσλαμβάνει αὕτη εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν. Μία τοιαύτη ἀνάλυσις θὰ ἀποτελέσει τὴν διατύπωσιν μιᾶς φυσιοκρατικῆς μεταφυσικῆς. Δὲν θὰ περιλαμβάνει βεβαίως τὰς λεπτομερείας τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ θεωρίας ποὺ συναντῶμεν πολὺ συχνὰ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις περὶ ἐπιστήμης καὶ φύσεως, ἀλλῶς τε καὶ δὲν εἶνε τῆς δικαιοδοσίας τῆς φιλοσοφίας νὰ περιλαμβάνῃ τοιαύτας λεπτομερείας. Οἱ φιλόσοφοι θὰ πρέπει νὰ θεωροῦν τὸν ἑαυτὸν τοὺς εὐτυχῆ εἰς κατορθώσασιν νὰ διατυπώσασιν ὀλίγας πολὺ γενικὰς κατηγορίας. Μόνον ὁ δυαδιστὴς πιστεύει ὅτι αὐτὸς ὁ τρόπος θὰ ἀνθρωπομορφώσῃ τὴν φύσιν. Ἐὰν ἡ φύσις καὶ αἱ διαδικασίαι της εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ, διατὶ νὰ μὴ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς φύσεως, τὸ ὁποῖον ἀποτελοῦμεν ἡμεῖς αὐτοί; Ὁ λόγος διὰ νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μας δὲν εἶνε ὅτι εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ τὸ πράξωμεν· δὲν εἶνε τοῦτο ἀληθές. Ἡ αἰτία εἶνε μᾶλλον, ὅτι ὀλόκληρος ἡ φιλοσοφία εἶνε κατὰ τελευταῖον λόγον ἠθικὴ καὶ, κατὰ συνέπειαν, θὰ πρέπει νὰ κἀμῃ ἀρχὴν μᾶλλον ἀπὸ τὸ κέντρον παρὰ ἀπὸ τὴν περιφέρειαν. Ἐἴτε ὅμως ἀρχίσωμεν μὲ μίαν ἠθικὴν μέθοδον χάριν τῆς σταθεροποιήσεως καὶ ἐπιδιόρθωσιν τῶν ἀξιῶν, εἴτε μὲ μίαν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἡ ὁποία θὰ χρησιμεύει εἰς ὁργάνωσιν τῆς πρώτης πρὸς τὸν σκοπὸν ἐξερευνήσεως τῆς φύσεως, ἡ μέθοδος μόνη δὲν εἶνε ἀρκετὴ· ἡ ἠθικὴ κατ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ μόνον τὸ ἥμισυ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἔχει ἀνάγκην μίας μεταφυσικῆς πρὸς

συμπλήρωσιν αὐτῆς. Καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν, ὅπου ἡ μεθοδολογία καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν, εἶνε ἀνάγκη νὰ κατανοηθῇ σαφῶς ὅτι ὁ δρόμος πρὸς τὴν μεταφυσικὴν διέρχεται διὰ τῆς πράξεως. Διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐνεργείας, θὰ φθάσομεν εἰς μίαν μεταφυσικὴν, ἡ ὁποία ἔχει κάποιαν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἠθικὴν, ἀφοῦ θὰ ἔχει προέλθει ἀπὸ τὸ βασικὸν ἠθικὸν γεγονὸς.

Παρ' ὅλον τοῦτο, ὁ κίνδυνος τοῦ ν' ἀνθρωπομορφηθῇ ὁ κόσμος εἶνε πραγματικὸς, καὶ μόνη ἐγγύησις ἐναντίον τοῦ κινδύνου τούτου εἶνε νὰ γίνῃ ἡ ἀνάλυσις μὲ πολλὴν προσοχὴν. Πῶς νὰ εὔρωμεν τὴν σχέσιν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ φύσεως χωρὶς νὰ ἀναγάγωμεν τὸ ἓνα εἰς τὸ ἄλλον; Δύο εἶνε γενικῶς οἱ τρόποι διὰ τῶν ὁποίων εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν συσχέτισιν αὐτὴν. Ἰμποροῦμεν νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι τὸ ἓν εἶνε ἡ πραγματοποίησις μερικῶν ἰδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο δυνάμει μόνον ἐντὸς τοῦ ἄλλου. Αὕτῃ εἶνε ἡ ὁδὸς ποὺ ἠκολούθησαν ὁ Ἄριστοτέλης καὶ ὁ Ἐγγελοσ, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ ὑπαρξις, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν, εἶνε μία διαδικασία διὰ τὴν βαθμιαίαν πραγματοποίησιν τῶν δυναμιότητων. Ἢ ἠμποροῦμεν νὰ θεωρήσωμεν οἷονδήποτε καθ' ἕκαστον συμβεβηκὸς ὡς κάτι σύνθετον ἀπὸ διαφόρους συστατικούς παράγοντας, καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν γεγονότων λέγοντες, ὅτι ὀφείλονται εἰς τοὺς διαφόρους τρόπους κατὰ τοὺς ὁποίους οἱ διάφοροι παράγοντες, παρόντες εἰς ὅλα τὰ γεγονότα, σχετίζονται πρὸς ἀλλήλους εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐπικράτησιν μερικῶν ἐκ τῶν παραγόντων ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Αὕτῃ εἶνε ἡ μέθοδος τοῦ Πλάτωνος. Ἢ πρώτη μέθοδος ἔχει τὴν τάσιν νὰ εἶνε γενετικὴ καὶ ἱστορικὴ, ἡ δευτέρα εἶνε πρωτίστως ἀναλυτικὴ. Ἢ πρώτη, διὰ νὰ ἔχη νόημα, προαπαιτεῖ μίαν θεωρίαν περὶ δυνάμει καὶ κατ' ἐντελέχειαν ὑπάρξεως καὶ μίαν γενικὴν τάσιν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς δυναμικότητος, τὸ δὲ ἀσθενὲς σημεῖον τῶν νεωτάτων φιλοσοφῶν τῆς ἐξελίξεως εἶνε ἀκριβῶς ὅτι στεροῦνται μίας τοιαύτης θεωρίας. Ἢ δευτέρα δὲν ἀνζητεῖ καμμίαν κοσμικὴν τάσιν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς δυναμικότητος, ἀλλὰ ζητεῖ παράγοντας μέσα εἰς τὸ καθ' ἕκαστον συμβεβηκὸς ἢ γεγονὸς, οἱ ὁποῖοι νὰ δίδουν τὴν ἐξήγησιν διὰ τὸν διακριτικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα καὶ διὰ τὴν αἰφνιδίαν ἐμφάνισιν νέων χαρακτηριστικῶν εἰς τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν. Καὶ

αὐτὴ ἐπίσης προϋπόθετει μίαν θεωρίαν περὶ δυναμικότητος, ἀλλὰ διαφοροῦ εἴδους. Ἡ πρώτη μέθοδος τείνει εἰς τὸ νὰ ἀπορροφηθῇ τὸ καθ' ἕκαστον μέσα εἰς τὴν γενικότητα τῆς παγκοσμίου διαδικασίας· ἡ δευτέρα, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εὐρίσκει τὸ γενικὸν μέσα εἰς τὸ καθ' ἕκαστον. Ἡ πρώτη σκέπτεται μὲ τὴν προοπτικὴν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος· ἡ δευτέρα μὲ τὴν προοπτικὴν τοῦ παρόντος.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Dewey εἶνε γενετικὴ καὶ ἐξελικτικὴ· ὅπως δὲ καὶ ἡ ἐξελικτικὴ κίνησις, ἡ ὁποία ἤρχισε κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα καὶ τὴν ἐνέπνευσεν, ἀποτελεῖ παράδειγμα μίας ὑγειοῦς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ἀφηρημένων θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι εἶνε ὀρθολογιστικαὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀγνοοῦν τὴν ἱστορίαν. Ἡ γενετικὴ μέθοδος εἶνε πολύτιμος, ἡ δὲ φιλοσοφία δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀγνοῇ τὴν ἱστορίαν, ὅπως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀγνοῇ καὶ τὴν ἀναλυτικὴν φυσικὴν. Περὶ ὅλον τοῦτο, τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα εἶνε, ὅτι τὸ παρὸν πρέπει νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐξήγησιν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος καὶ ὄχι ἀντιστρόφως· αὐτὸ εἶνε τὸ μειονέκτημα τῶν γενετικῶν ἐξηγήσεων. Ὁ Dewey ἔχει τὴν τάσιν νὰ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ παρελθόντος διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ἐκεῖνο ποὺ εἶνε, καὶ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε. Ὁ κόσμος μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν, ὑφίσταται κυρίως ἐν συναρτήσει πρὸς συνηθείας ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ παρελθόν· ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν προβληματικὴν κατῆστασιν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐστίαν τῆς προσοχῆς μας, ὁ κόσμος ποὺ γνωρίζομεν καλῶς εἶνε ὁ κόσμος τοῦ παρελθόντος. Τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὑπάρξεως εἶνε δυνατὸν νὰ τὰ ἀνακαλύψωμεν παρατηροῦντες τὰ διάφορα ἐπίπεδα τῆς φύσεως, τὰ ὁποῖα καθίστανται ὑψηλότερα ἔφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὸν ἄνθρωπον· ἡ δὲ κλεῖς πρὸς τὴν ἀνθρώπινην φύσιν εὐρίσκεται εἰς τὰς πληροφροίας περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ μῖς παρέχουν ἡ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ κοινωνιολογία ὅταν μᾶς περιγράψουν τοὺς πρωτογόνους λαούς. Ἡ ἀξία, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶνε δυνατὸν νὰ ἀνακαλυφθῇ πειραματικῶς, διὰ τῆς προορρήσεως ἐπὶ τῇ βίᾳ μίας ὑποθέσεως καὶ τῆς μελλούσης ἐπαληθεύσεως· τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶνε τόσον ἐκεῖνο ποὺ ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρξε ποτὲ ἢ εἶνε τώρα, ὅσον ἐκεῖνο ποὺ εἶνε δυνατὸν νὰ γίνῃ μίαν ἡμέραν, ὅταν θὰ ἐφαρμόσει τὸ λογικόν του ἐπὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ συμπεριφορᾶς.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐμφανίζουν τὴν μίαν μόνον πλευρὰν τῆς εἰκόνας, καὶ ὡς τοιαῦται ἀποτελοῦν ὑπερβολήν, καθόσον καμμία φιλοσοφία δὲν ἀγνοεῖ τελείως τὸ παρὸν καὶ τὸν χαρακτῆρα του. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξιν, αἱ ἀπλούστεραι μορφαὶ τῆς φύσεως, ὅπως καὶ οἱ πλέον πρωτόγονοι τρόποι τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εὗρισκονται τόσον ἐντὸς τοῦ παρόντος ὅσον καὶ ἐντὸς τοῦ παρελθόντος, καὶ ὁ Dewey βεβαίως γνωρίζει τοῦτο καλῶς. Παρὰ ταῦτα ἡ «ἀναδύουσα ἐξέλιξις» ἔχει τὴν τάσιν νὰ θεωρῇ ἀκρίτως, ὅτι τὸ σύνθετον προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν καὶ νὰ θεωρῇ τὴν ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν ὡς τὴν ἀληθῆ ἐξήγησιν τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, καὶ τοῦ πῶς συνέβη νὰ εἶνε ταῦτα ὅποια εἶνε. Τὸ παρὸν πρέπει νὰ κατανοηθῇ διὰ τοῦ παρελθόντος μᾶλλον παρὰ διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν, ἡ ὑπερβολὴ παραπλανᾷ ἀκόμη περισσότερο, καθ' ὅσον ὁ Dewey κατανοεῖ τὴν σπουδαιότητα τοῦ παρόντος εἰς τὸ ὅποϊον τὰ μέσα καὶ οἱ σκοποὶ δὲν διακρίνονται ὡς παρὸν καὶ ὡς μέλλον, ἀλλὰ τείνουν πρὸς μίαν μόνην καὶ παροῦσαν ὁλότητα. Ἐδῶ ἡ πρακτικὴ του εἶνε καλλιτέρα ἀπὸ τὴν θεωρίαν του, καθόσον ἡ θεωρία τῆς πειραματικῆς μεθόδου κατ' ἐπανάληψιν ἀρνεῖται νὰ θέσῃ τὴν ἔμφασιν ἐπάνω εἰς τὸ παρὸν. Εἰς τὴν ἠθικὴν, οἱ αἰδηροὶ ἀναφορὰ εἰς τὸ μέλλον εἶνε ζωτικὴ, καθόσον τὸ μέλλον εἶνε τὸ τέλος τῆς σκοπίμου ἐνεργείας. Τὸ κριτήριον ὅμως πρέπει νὰ εἶνε κριτήριον τῆς παρούσης ἐνεργείας, καὶ ὄχι νὰ εἶνε πρόρρησις· τὸ μέλλον δὲν ἔχει πρωταρχικὴν σπουδαιότητα ὡς τόπος διὰ τὴν ἐπαλήθευσιν μίας ὑποθέσεως. Ὁ μέγας ἠθικολόγος διδάσκει μίαν νέαν ἀντίληψιν περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ ζῶμεν τώρα καὶ ὄχι κανὲν πενταετὲς ἢ πεντακοσιοετὲς σχέδιον διὰ τὴν κοινωνικὴν βελτίωσιν. Τόσον τὰ μέσα ὅσον καὶ οἱ σκοποὶ κατευθύνονται πρὸς τὸ μέλλον, ἀλλὰ τὸ πρωταρχικόν μας ἐνδιαφέρον κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν ἀφορᾷ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν μὲν καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν δέ. Τὴν ἀκαταλληλότητα ἐνὸς μέλλοντος ἐνδεχομένου γεγονότος ὡς κριτηρίου τῆς ἀξίας, τὴν δεικνύει καταφανέστατα μία παλαιὰ φιλονεικία· ἐνῶ ὁ φιλελεύθερος, διὰ νὰ εὔρη τὴν σοφίαν, στρέφεται πρὸς τὰ διδάγματα τῆς μελλούσης πείρας, ὁ συντηρητικὸς ἀνταπαντᾷ πάντοτε μὲ δύναμιν ἐπικαλούμενος τὸ παρελθόν. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει καὶ ἡ ἀνυπέβλητος πρακτικὴ δυσκολία, τὴν ὁποίαν τόσον συχνὰ τὴν ἔχουν πα-

ρατηρήσει και πού ἔχει γενικῶς γίνει δεκτὴ, τοῦ νὰ γίνῃ ἐξακριβωσις ὅταν πρόκειται μία πολύπλοκος ἀνθρωπίνη κατάστασις. Ἡ παροῦσα ἐνέργεια ἀποτελεῖ αἰτίαν, αἱ μέλλουσαι συνέπειαι τῆς εἶνε ἀποτελέσματα, και θὰ ἐξουσιάζομεν, ὅσον μᾶς εἶνε δυνατόν, τὰ ἀποτελέσματα ὅταν θὰ ἔχομεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν μας τὰ αἷτια.

Ἡ ἐνέργεια ἔχει ρυθμιστικὴν ὅσον και περιγραφικὴν σημασίαν. Ἡ ἀνάλυσις αὐτῆς θὰ μᾶς δώσει ὄχι μόνον μεταφυσικὸς κατηγορίας, αἱ ὅποῖαι νὰ περιγράφουν τὸν ἀνθρώπον και τὴν λοιπὴν φύσιν ἀλλὰ και κριτήριον τῆς ἀξίας. Κάθε μία ἐνέργεια ἐμφανίζει και τὰ δύο: πρόθεσιν και ἱκανοποίησιν, ἀλλ' εἰς βαιθμοὺς ποὺ ποικίλλουν· ἀποτελεῖ ἄφ' ἑνὸς μὲν μέσον διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς προθέσεως εἰς τὸ μέλλον, και ἄφ' ἑτέρου παρόντα σκοπὸν και ἑαυτόν. Ὅταν μία οἰαδῆποτε ἐκ τῶν φάσεων τούτων εἶνε ἀσθενής, ἡ πείρα χάνει τὴν ἀξίαν τῆς. Ἐὰν εἶνε κυρίως και πρὸ παντὸς μέσον, ἡ ἐνέργεια γίνεται ἀγαρεία, και τότε ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ μας χωρὶς τόσον ἀνόητον κατανάλωσιν χρόνου και κόπου. Ἐὰν πάλιν ἀποτελῇ ἀπλῶς σκοπὸν, ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἡ ὅποια εἶνε προσπίαθαι: παύει νὰ ἔχει ἐνδιαφέρον, εἶνε ἀσκοπος, γίνεται κᾶτι ἀπὸ τὸ ὅποῖον θέλομεν νὰ ἐκφύγωμεν. Ἀγωνιζόμεθα διὰ νὰ τὰ ἐνώσωμεν μαζί τὰ δύο, καθ' ὅσον μέσον εἶνε ἐκεῖνο ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν του, και σκοπὸς εἶνε ἐκεῖνο ποὺ ἐπικαλουθεῖ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν μέσων. Μία προῖξις ἡ ὅποια περιλαμβάνει μέσα τῆς και τὰ δύο κατὰ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἔντασιν, εἶνε μία ἐνέργεια ποὺ ἀποτελεῖ και ἑαυτὴν ἕνα σκοπὸν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶνε ἡ ἀναζήτησις μίας ἄλλης ἀξίας ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματοποιηθῆ. Ἐμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ μίας προῖξεως και τῆς ἐνεργείας και νὰ εἴπωμεν ὅτι μία προῖξις ἔχει ἀξίαν ἄφ' ὅσον ἀποτελεῖ ἐνέργειαν. Εἰς τὴν συνένωσιν ταύτην τῆς προθέσεως και τῆς ἱκανοποιήσεως ἡ λειτουργία φθάνει εἰς τὸ κορυφωμά τῆς. Τὸ νὰ ἀποκαλέσωμεν ὅμως αὐτὴν ἀπλῶς πλήρη και τελείαν ἔνωσιν μέσων και σκοπῶν εἶνε παραπλανητικόν, διότι ἡ ἔκφρασις αὐτὴ ὑπονοεῖ ἕνα πλήρες, αὐταρκες ὅλον, ἕνα σχέδιον ποὺ εἶνε τελείως ὀργανωμένον. Τὸ τοιοῦτον θέτει τὴν ἔμφασιν ἐπὶ μίας καλαισθητικῆς θεωρήσεως ἀντὶ νὰ τὴν θέσῃ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας. Ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζεται

τὴν ἐνέργειαν εἶνε ἢ εὐχαρίστησις ποὺ μᾶς δίδει ἢ διαδικασία μᾶλλον παρὰ ἢ χαρὰ ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ ἓνα τελειωμένον σχέδιον. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐνεργείας παρέχει τὴν βάσιν διὰ τὴν ἠθικὴν ὅσον καὶ διὰ τὴν μεταφυσικὴν.

Τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τῆς μεθοδολογίας, ὅταν τὴν θεωροῦμεν ὡς κλεῖδα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, εἶνε ὅτι θέτει τὴν βαρύτητα εἰς τὸ πείραμα καὶ εἰς τὴν ἐρευναν, χωρὶς νὰ μᾶς λέγῃ τί ζητοῦμεν. Εἰς τὰς ἐπιστήμας μία μέθοδος ἀφορᾷ ἓνα καθωρισμένον καὶ περιορισμένον ἀντικείμενον ἐρεύνης, καὶ ἓνα ὁρισμένον σύνολον γεγονότων καὶ θεωριῶν. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ὄριον. Βεβαίως ὑπὸ μίαν ὁρισμένην ἔννοιαν εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος εἶνε ἡ μόνη μέθοδος, ἡ ἔννοια ὅμως αὐτὴ εἶνε τόσον γενικὴ ὥστε νὰ καταντᾷ νὰ μὴ εἶνε ἄλλο τι παρὰ ἓνα δεύτερον ὄνομα δι' αὐτὸ τὸ διανοεῖσθαι. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴν τὴν γενικωτάτην ἀποψιν οἱ διάφοροι κλάδοι ἐρεύνης ἢ πνευματικῆς λειτουργίας ἔχουν κάθε ἓνας τὰς ἰδίας αὐτῶν μεθόδους· παρουσιάζουν δὲ καὶ τὸ ἰδιάζον καὶ μοναδικὸν καὶ αἱ μέθοδοι ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν ἐρευνητῶν. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν: κάθε φιλοσοφία ἔχει καὶ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὴν μέθοδον, ἢ μᾶλλον ἀποτελεῖ ἓνα διακεκριμένον τρόπον τοῦ διανοεῖσθαι ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Μία μεμονωμένη μεθοδολογία δὲν εἶνε οὔτε φιλοσοφία οὔτε ἐπιστήμη. Ἡ γνώμη ὅτι εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἡ μεθοδολογία πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶνε τελείως ἀνεξάρτητος ὀφείλεται εἰς τὴν λανθασμένην ἀποψιν ὅτι, ἐὰν προχωρήσωμεν πέραν τῆς μεθόδου, θὰ πέσομεν εἰς τὸν δογματισμὸν καὶ θὰ δεχθῶμεν αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ζητούμενον, τὸ ὅποῖον ἡ μέθοδος ἐπρόκειτο νὰ ἐρευνήσῃ. Ἡ γνώμη αὐτὴ ὀφείλεται εἰς παραξήγησιν ὅσον ἀφορᾷ τὸ κύριον ζήτημα τῆς σήμερον, τὸ ὅποῖον ἦτο ὄχι ἐὰν πρέπει νὰ ὀρηθῶμεν ἀπὸ τὸν νοῦν ἢ ἀπὸ τὴν φύσιν, ἢ ποῖον ἐκ τῶν δύο εἶνε σπουδαιότερον τὸ ὑποκείμενον ἢ τὸ ἀντικείμενον· αἱ συζητήσεις καὶ φιλονεικίαι τῶν τελευταίων ἑκατὸν ἐτῶν ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ τρόποι οὗτοι τῆς διατυπώσεως τῶν προβλημάτων μᾶς ὀδηγοῦν εἰς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας, καὶ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ οἵανδήποτε καρποφόρον ἐρευναν. Τὸ ζήτημα τῆς σήμερον εἶνε, ποῖον ἐκ τῶν δύο θὰ θεωρήσωμεν ὡς πρωταρχικόν: τὴν διαδικασίαν τοῦ νὰ λαμβάνωμεν πείραν, ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει ἕξ ἴσου νοῦν καὶ φύσιν, ἢ τὰ ἀποτελέ-

σματά της. Ἐὰν ὅμως θεωρήσωμεν, μαζί με τὸν πραγματισμόν, ὅτι ἡ διαδικασία εἶνε σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ἡ διαδικασία πρέπει ἀναγκαστικῶς νὰ ταυτίζεται πρὸς μίαν μέθοδον. Θὰ εἶνε μᾶλλον ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα, τὴν δημιουργικὴν θεωρίαν, ἐκτὸς αὐτῆς ταύτης τῆς διαδικασίας.

Ὁ πραγματισμός κατέδειξε σαφῶς τὸν πειραματικὸν καὶ δοκιμαστικὸν χαρακτήρα τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως, καὶ ταυτοχρόνως ἔδωκεν ὀριστικὴν ἐκφρασιν εἰς ἓνα τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ὃ ὁποῖος διαρκῶς ἐξηπλοῦτο κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Κατηννόησεν ἐπίσης ὅτι ὁ νοῦς δὲν ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς φύσεως ἔξωθεν, καὶ ὅτι ἡ πειραματικὴ φύσις τῆς διανοήσεως ἐξυπακούει μᾶλλον μίαν ἀτομικὴν ἐνέργειαν ἐντὸς μιᾶς περιβαλλούσης καταστάσεως. Ἡ ἀνάλυσις ὅμως τῆς ἐνεργείας τὴν ὁποίαν ἔδωκε, περιορίσθη εἰς τὸ νὰ διαχωρίσῃ τὰ διάφορα στάδια τοῦ περιλαμβάνει ἡ πειραματικὴ μέθοδος· δὲν μᾶς ἐξήγησε τί εἶνε ἡ ἐνέργεια, ἀλλὰ μᾶς εἶπε μόνον τί πράττει αὕτη ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῶν προβλέψεων. Ὁ λόγος τούτου εἶνε ἡ παρὰ πολὺ μεγάλη ἐπίδρασις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καθόσον, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἐπιστήμη προϋποθέτει ὠρισμένας εἰκόνας, καὶ κατόπιν τούτου μελετᾷ τὸ πῶς ἐμφανίζονται αὗται καὶ τί συνεπείας ἔχουν εἰς τὴν φύσιν κατὰ διαφόρους λεπτομερειακοὺς τρόπους, οὕτω καὶ ὁ πραγματισμός, καὶ ἰδιαιτέρως ὁ πραγματισμός τοῦ Dewey, προὑπέθεσε τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ πειράματος, καὶ, προχωρῶν, ἤρχισε κατόπιν νὰ περιγράψῃ τὰς διαφόρους ἐφαρμογὰς τοῦ πειραματισμοῦ, καὶ νὰ προφητεύῃ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα θὰ προήρχοντο ἀπὸ μίαν ἀκόμη εὐρύτεραν ἐφαρμογὴν. Ὑπολείπεται, συνεπῶς, νὰ ἐρωτήσωμεν τί εἶνε ἡ ἐνέργεια καθ' ἑαυτήν· τὸ ἐρώτημα αὐτὸ τὸ ἀπαιτεῖ τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει φθάσει τὴν σήμερον ὁ πραγματισμός. Μέσα εἰς τὴν ἀπείτησιν αὐτὴν θὰ εὗρεθῇ μία μεταφυσικὴ, ἡ ὁποία θὰ ἀπεικονίζει, καλλίτερον παρ' ὅ,τι τὸ ἔπραξαν αἱ προηγηθεῖσαι μεταφυσικαί, τὴν κίνησιν εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καθὼς ἐπίσης καὶ μίαν ἠθικὴν, ἡ ὁποία θὰ δεικνύει τὸν πραγματικὸν χαρακτήρα τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς καὶ προσπαθείας.